

AİLE İÇİ İLETİŞİMDE SABIR

Ayşe ATEŞ*

Öz

İnsana yol haritası çizen ve şahsiyeti inşa eden en önemli kavramlardan birini “sabır” oluşturmaktadır. Özellikle ailenin inşasında ve aile iletişiminin sağlıklı bir şekilde devam etmesinde aranan önemli bir değerdir. Kur’an’da yer alan örnek şahsiyetlerin en temel özellikleri arasında sabır zikredilmektedir. Günümüzde bozulan ve kaybedilen bu değerın yeniden hayat bulmasında bu şahsiyetlerin yaşanmışlıkları yol gösterici niteliktedir.

Aile içi iletişimde sabır ile ilgili bu çalışmanın ilk bölümünde bir ahlaki erdem olarak sabır başlığı altında sabrın kavramsal çerçevesi çizilmiş, sözlüklerde ve Kur’an’da hangi anlamlarda kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra genel olarak sabrın önemi, ailede sabır konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Kur’an kıssalarında aile içi iletişimde sabır örneklerine yer verilmiştir. Kur’an’da yer alan örnek şahsiyetlerin ebeveyn, eş, çocuk, kardeş olarak ailede göstermiş oldukları sabrın aile içi iletişime yansımaları somutlaştırılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, Ebeveyn, Eş, Çocuk, Sabır

PATIENCE IN INTRA-FAMILIAL COMMUNICATION

Abstract

One of the most important concepts that draw the road map for human and build the personality is “patience”. It is an important value especially for the constitution of the family and the continuation of the intra-familial communication in a healthy manner. Patience is mentioned among the most basic characteristics of the model figures in the Qur'an. Their experiences have a guiding quality to revive today's impaired and lost assets.

In the first part of this study about patience in intra-familial communication, the conceptual framework of patience under the title of patience as a moral virtue was drawn and which meanings used in dictionaries and Qur'an were emphasized. Then, in general, the importance of patience and patience themes in the family were discussed. In the second chapter, there are examples of patience in intra-familial communication in the Qur'an parables. The reflections to the intra-familial communication of the patience which the model individuals in the Qur'an show as a parent, spouse, child, siblings were revealed by concretizing.

Key Words: Prophet, Parent, Spouse, Child, Patience

Atf: Ateş, Ayşe, (2019), “Aile İçi İletişimde Sabır”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (15), ss. 61-90.

* Doktora Öğrencisi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (ayse.kahramanates@gmail.com), orcid.org/7000-0002 8732 3034.

1. GENEL MANADA SABIR

Kur'an getirdiği ahlaki ilkelerle insanın kişiliğini inşa ederken, aynı zamanda kişilikte meydana gelen hasarları da ıslah etmektedir. Böylece Kur'an, hem bireyin kendisi ve toplumuyla barışık olmasını, hem de toplumuyla sağlıklı bir ilişki yürütmesini amaçlamaktadır. Ayrıca içerdiği kavramlarla Kur'an, bireyin zihin dünyasının şekillenmesine ve şahsın olumlu şahsiyet özelliklerini kazanıp kendine mal etmesine yardımcı olmaktadır. Birey için elbette dünya hayatı bir imtihandır ve bunu başarmak ancak sabırla mümkündür. Bu açıdan sabır, yaşamın güç koşulları karşısında kişiye sağlam ve doğru bir duruş kazandırmaktadır. Kur'an'da kurtuluşa eren müminlerin en temel özellikleri arasında sabır zikredilmektedir. Onların hayatlarında sabır, Allah'ın rızasını kazanmak için gösterilen kutlu bir direniştir.

Modern dünyanın getirdiği hayat şartlarının etkisiyle günümüz insanların sabırsızlık ve olaylara tahammülsüzlük adeta zirve yapmış, böylece modern insanda mücadele ruhu ve azmi kaybolmaktadır. Neticede insanların zihin dünyasında 'armut piş, ağzıma düş; sapı yukarı gelsin, ağzıma kolay girsin' anlayışı hâkim olmuştur. Bu bağlamda insanların istediği her şeye bir an önce kavuşma arzuları, hayatı hızlı yaşama istekleri, olumsuzluklar karşısında isyan etmeleri ve sabırsızlık göstermeleri hatta bir bakıma acelecilik hastalığına kapılmaları, onları depresif bireyler haline getirmektedir. Bilhassa aile içi kavgalarda buna çok sık rastlanmaktadır. Sabır erdeminden yoksunluk, kişiyi sıkıntı ve zorluklar karşısında yılgınlığa, bunalıma sürüklemektedir. Böylesi kişiliklerde herhangi bir sıkıntı anında hayattan kopmalar ve yaşama sevincinde azalmalar meydana gelmektedir. Doğal olarak bu durum, bireylerde sinir krizlerine, hatta anne-babalara, karı-kocalara ve çocuklara karşı işlenen suçların artmasına neden olmaktadır. Yapılan sorgulamalarda bu katillere neden cinayet işlediği sorulduğunda onların, her şeyin bir anda olup bittiğini ve cinayeti bir cinnet sonucu gerçekleştiğini itiraf ettikleri görülmektedir. Gün geçtikçe bu vahim olayların sayısının artmasının nedeni, hiç şüphesiz, kadim sabır hasletinin modern insanlarda geliştirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Kur'an'da sunulan rol model insanlarla ilgili anlatılan örneklikler, günümüzde bozulan, kaybedilen değerlerin yeniden hayat bulmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda ufuk insanlarla alakalı olarak anlatılan örneklikler, hem müminler hem de modern bireyler için oldukça önem kazanmaktadır. Nitekim kişiler, kendilerinde sabırın en üst perdeden tecelli ettiği örnek şahsiyetlerin hayatlarını öğrenerek, tutum ve davranışlarını müşahade ederek sabır hasletini ve olaylar karşısında sabırlı olma davranışını kazanabilirler.

1. 1. Ahlaki Bir Erdem Olarak Sabır

Sabır kelimesi, sözlükte; hapsedmek, bir darlık içinde alıkoymak, tutmak veya men etmek anlamlarına gelen Arapça صَبَرَ kökünden türemiştir.¹ 'Sabera

¹ Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 1418/1998), 4: 575; Ragıp el-İsfehani Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el- Müfredat*, trc. Yusuf Türker, (İstanbul: Pınar Yayınları,

nefsehu', nefsinin men etti, hapsedti, kendisini bir şeyden alıkoydu gibi anlamlarda kullanılmaktadır.² Eğer nefsin hapsedilip alikonması veya tutulmasının sebebi bir musibet ise bu sadece 'sabır' olarak adlandırılmakta, savaşla ilgili olursa 'şecat' olarak, kederlendirip göğsü daraltan, can sıkı ve rahatsız eden bir kazayla, talihsizlik musibetle ilgili olursa 'rahbus'sadr' olarak, konuşmaktan (kendini) tutmayla, alıkoymayla ilgili olursa 'kitman' olarak adlandırılmaktadır.³ Oruç (el-Bakara 2/175), cüret (el-Bakara 2/45, 153), intizar etme, bekleme veya gözleme kelimeleri de sabır sözcüğüyle ifade edilmektedir.⁴

Arapça sözlüklerde 'sabır' kelimesinin zıddının, 'c-z-a' sözcüğü olduğu görülmektedir.⁵ Aslında semantik bakımdan 'c-z-a' kelimesi, başlarına gelene sabır göstermeyen, kolaylıkla öfkeye kapılıp şiddete başvuranlar için kullanılmaktadır.⁶ Sabırda zorlukların üstesinden gelme, keder, kaygı, tahammülsüzlük gibi anlamlar vardır. Araplar, birini hapsederek öldürdüklerini ifade etmek için 'sabertü'r-racüle' ifadesini istimal etmektedir.⁷ Yine onlar, 'Katelehu sabran' dediklerinde, birini sıkıca yakalayarak öldürdükleri anlamında kullanılmaktadır.⁸

Türevleriyle birlikte sabır ifadesi, Kur'an'da 103 ayette, toplamda 119 kez geçmektedir.⁹ Lokman suresinde geçen (وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ) '...Başına gelene sabret...' ayetiyle ahlaki bir anlam kazanan bu terim, Kur'an'ın 26 ayetinde bu emir formuyla zikredilmektedir.¹⁰

Sebat ve metanet terimleri, sabır sözcüğünden ayrılmayan ve onunla iç içe görülen kavramlardan sayılmaktadır. Bu arada ahlak bilginleri, her türlü saadetin temelini, sabır ve sebatı dayandırmakta, aynı şekilde her çeşit mutsuzluk ve ruhi huzursuzluğun kaynağını da aceleye, tereddüte ve vesveseye bağlamaktadırlar.¹¹ Kur'an'da birçok yerde sabır ve sebat birlikte geçmektedir. Kur'an'da kurtuluş için Allah'tan sabır ve sebat vermesi talep edilmektedir. (el-Bakara 2/250).

1. 2. Sabrın Önemi

Günlük hayatın zorluklarından ve realiteden kaçmak, açıklanamayan olaylar karşısında duyulan acziyet, korku, dehşet ve hayretten kurtulmak, gelecek hakkındaki endişeleri gidermek ve devamlı bir iç huzura kavuşmayı istemek,

2010), 839; İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 1410/1990), 4: 438; Zebidî Ebu'l Feyz Muhammed Murtada, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 1414/1994), 7: 70.

² İbn Manzur, "Sabr", 4: 438.

³ İsfehani, "Sabr", 839.

⁴ İsfehani, "Sabr", 840.

⁵ Zebidî, "Sabr", 7: 70.

⁶ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, 5. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 177.

⁷ İbn Manzur, "Sabr", 4: 438.

⁸ Zebidî, "Sabr", 7: 70.

⁹ Muhammed Fuad Abdulkaki, *Mu'cemu'l Müfrehes li- Elfazı'l Kur'ani'l Kerim*, (Kahire: Daru'l Hadis, 1428/2007), 491-493.

¹⁰ Muhsin Demirci, *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 198.

¹¹ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, 4. Baskı (Konya: Hü-Er Yayınları, 2005), 130.

insanın ruhsal ihtiyaçlarının başında gelmektedir.¹² Denilebilir ki sabır, insana sağlam bir duruş, hayat boyu süren güven ve sarsılmaz bir istikrar kazandırır. Sabır ayrıca, bütün cezbedici engellere rağmen zikzaklar çizmeden doğru istikamet üzere olmayı sağlar. Bu bağlamda kimileri, bireye izzet ve şeref veren şeyin, sabır olduğunu, onu zillete düşüren şeyin ise acziyet olduğunu beyan etmektedir.¹³ Aslında kişinin Allah'a karşı görev ve sorumlulukları yerine getirmesinde de yine sabra, büyük ölçüde ihtiyaç vardır.¹⁴ Çünkü sabır, kararlılık ve devamlılıkla karılmaktadır. Denebilir ki bütün ahlaki özelliklerin bireyde gelişmesi ve neşvü nema bulması, sabırlı olmakla bağlantılıdır. Bazı ayetlere göre Allah, başa gelen musibetlere sabreden kimseye, kendi katından bağışlama, rahmet ve hidayet müjdesini vermektedir. (bkz. el-Bakara 2/156-157). Yine bazı ayetlerde peygamberlerden ve müminlerden sabırlı olmaları ve aceleci davranmamaları istenmektedir. (bkz. el-A'raf 7/128; Âl-i İmran 3/146; en-Nahl 16/96, 127; ez-Zümer 39/10; el-Ahkaf 46/35; el-Mearic 70/5).

Sinirlerine hâkim olup insanı durduran sıfat veya karakterin, Allah rızası için gösterilen sabır olduğu söylenmektedir.¹⁵ Bu bağlamda Kur'an'da sabırdan bahsedilmesi, çok anlamlı durmaktadır. Nitekim bir ayette "Mutlaka mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan edileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok incitici sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve korunursanız, işte bu, azmedilmesi gereken işlerdir." (Âl-i İmran 3/186) denilmektedir. Verilen bu ayette geçen sabretmek ve korunmak ifadesi, bireyin azmetmesi gereken işler bağlamında anlatılmaktadır. Diğer taraftan bir başka ayette Allah'ın rızasına ermek için sabredenlerin, dünya hayatının iyi sonucuyla karşılaşacakları beyan edilmektedir. (er-Ra'd 13/22).

Sabır insana, nefsinin istek ve tepkilerine karşı uyanık kalma ve onlara hâkim olma alışkanlığı kazandırır. Ayrıca sabır kişiye, sıkıntı, güçlük veya problemlerin çözülmesi ve uygun sonuçlara bağlanması için akla ve iradeye başvurma yeteneğini, başarıyla kullanmayı öğretir.¹⁶ Böylece kişiler, nefislerinin esiri olmazlar, ümitsizlik ve karamsarlık içerisine düşmezler. Bu sebeple onlar, yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle saldırgan bir tutum gerçekleştirmezler. Nitekim üsve-i hasene olan Hz. Peygamber, Kur'an'da sürekli olarak karşılaşacağı sıkıntılara karşı sabırlı olması gerektiği noktasında uyarılmaktadır. Yine Kur'an, Hz. Peygamber'den İslam davetini iki esasa oturtmasını istemektedir. Birincisi, gece namazını kılması ve gönül huzuru içinde inen Kur'an'ı okumaya koyulmasıdır. İkincisi ise davete karşı çıkanlar ile inkârcılara karşı, güzel ve insani davranışla karşılık vermesidir. Yani sabırlı olmasıdır.¹⁷ Bu bağlamda ilk inen ayetlerde sabırlı olma erdeminin inşa edildiği görülmektedir. (el-Müzemmil 73/10;

¹² Hüseyin Peker, *Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1 (1986), 104.

¹³ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, 4: 191.

¹⁴ Demirci, *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*, 199.

¹⁵ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, trc. Ali Turgut, 5. Baskı (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995), 241.

¹⁶ Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, 241.

¹⁷ Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, 242.

el-Kalem 68/48). Çünkü her insan, yaratılışı gereği aynı olaylara farklı tepkiler verebilmektedir. Neticede Hz. Nebiye, hangi duruma nasıl bir tepki vermesi gerektiği noktasında Kur'an emirleriyle doğru istikamet gösterilmektedir.

Sabır, insana olaylar karşısında dik bir duruş kazandırmakta, onu yorgunluk, yılgınlık ve ümitsizlik hallerinden kurtarmaktadır. Zira insanı depresyona sevk eden ümitsizlik hali, 'Günahım neydi Allah'ım' şeklinde isyana varan şarkı sözleri bile yazdırmaktadır. Hatta bu durumu birey, Allah'ın kendisine ihaneti olarak algılayarak, O'nu inkâra yeltenmekte ve intihara kalkışmaktadır. İnsanı nankörlükten, bu depresif hal ve karamsarlıktan, ancak sabır ve tevekkül kurtarabilir. Kur'an'da bu iki kavram birlikte zikredilmektedir. (İbrahim 14/12). Şu halde sabır, insanların acı ve üzüntüsünü kolaylaştıran, dünya hayatını anlamlı ve yaşanılır hale getiren bir olgu olarak algılanmaktadır.

1. 3. Ailede Sabır

Aile, insanın içinde doğup büyüdüğü ve kendini güvende hissettiği bir ortamdır. Yine aile, insanı kötülöklere karşı koruyan bir kalkan neslin devamını sağlayan mukaddes bir duygudur. Hatta aile yuvası, iffetin korunduğu ve ahlakın geliştirildiği kutsal bir kurumdur. Ailenin inşasında ve ilişkilerin sağlıklı bir şekilde devam etmesinde bireylerin tutum ve davranışları oldukça önemlidir.

Kur'an, ailenin sağlam bir şekilde kurulması, devamlı ve kalıcı olması hususunda müminlere ince detaylar sunmaktadır. Bu anlamda Kur'an, ailede huzur, sevgi ve merhametin olması gerektiğine dikkat çekmekte ve toplumun huzurunun yakalanması amaçlamaktadır. (er-Rum, 30/21). İnsanın kişiliğinin önemli ölçüde şekillendiği ailede bireyler, büyük bir sorumluluk altındadırlar. Özellikle de ebeveynler, çocuklarının şahsiyetlerinin inşasında başat bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle Kur'an'ın değişik ayetlerinde aile huzurunun bozulmaması için eşinin davranışından hoşlanmasa da erkeğin sabretmesi (en-Nisa 4/19), aynı şekilde kadının da kocasının davranışlarına dikkat etmesi, hatta arayı düzeltme yolunu tercih etmesi (en-Nisa 4/128), ve en nihayet kocanın eşine adil davranması istenmektedir. (en-Nisa 4/3, 129). Bu noktada sabır, aile içi iletişimde en önemli erdemlerden biri olarak dikkatleri çekmektedir. İnsan hata yapabilen bir varlıktır. Aynı evi paylaşan karı kocanın da birbirlerine hata yapması kaçınılmazdır. Bu gibi durumlarda toleranslı davranmak, sabır ve hoşgörölü olmak gerekir. Erkekler, kadınların mizacını bilmeli, onların fitri temayüllerinden dolayı ortaya çıkan hoş gitmeyen davranışları görmezden gelmeli, uyum sağlama hususunda azami gayret göstermelidirler. Kadınlar da kocalarına karşı saygı ve itaatte daha duyarlı davranışlar sergilemelidirler. Eğer bu farkındalık çiftlerde oluşursa evliliklerinde kalıcılık ve devamlılık sağlanır. Ayrıca bu farkındalığın ve sabırla kurulan birlikteliğin, çocuğun karakterine de olumlu yansımaları görülür. Anne, baba ve çocuklarla iletişimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde sabır, vazgeçilmez bir değer oluşturmaktadır.

Kişi daha ilk baştan bir insanın doğuşuna sabırla tanıklık etmektedir. Bir anne, evladını maddi manevi büyük bir sorumluluk üstlenerek dokuz ay beklerken, ailesi de bu süreçte anneye sabırla destek olmaktadır. Bu zorlu sürecin

sonunda aile, dünyanın en güzel nimetlerinden birine kavuşmaktadır. Denebilir ki sabır erdemi, ebeveynlere gizlice öğretilmektedir. Bu ve bundan sonraki süreçlerde aile bireylerinin birbirini desteklemesi ve aynı hassasiyeti göstermesi, sağlıklı ve güzel sonuçlar elde etmek için çok önemlidir. ‘Sabreden derviş, muradına ermiş’, ‘Sabır acıdır, ama meyvesi tatlıdır’, ‘Sabırla koruk, helva olur’ şeklinde toplumda yerleşmiş sözler, bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir. Hayatın her döneminde sıkıntı ve zorluklar karşısında dirençli olmak ve huzura kavuşmak için sabır, çıkış yoludur. Bu düşünceden hareketle çalışmanın bu bölümünde, bir ebeveyn, bir eş, bir evlat ve bir kardeş olarak Kur’an’da yer alan örnek şahsiyetlerin aile hayatlarındaki sabır ahlaklarının somutlaştırılması ve neticelerinin öğretilmesi amaçlanmaktadır.

2. KISSALARDA AİLE İÇİ İLETİŞİMDE SABIR ÖRNEKLERİ

2.1. Hz. Nuh ile Hz. Lut’un İnkârcı Karılarına Tahammül Göstermeleri

Karı ile koca arasında sevgi ve saygının meydana gelip devam etmesinde, eşlerin sahip oldukları inanç ve düşünce yapılarının uyumluluğu,¹⁸ oldukça önemlidir. Kur’an’da güvenilir ve mümin bir nesil yetiştirmek için kimlerle evlenileceği hususunda bir sınır çizilmiş ve evlilikte iman bağının gerekliliği vurgulanmıştır. (el-Bakara 2/221).

Tahrir suresinin 6. ayetinde kişinin hem kendisinden hem de ailesinden sorumlu olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu açıdan kişi, gelecekte kuracağı aile yuvası için hem kendisini, hem de ailesini eğitmeli, koruyup kollamalıdır. Onlara iyiliği emredip, onları kötülükten menetmelidir. Ancak bu ağır sorumluluk beraberinde sabırlı olmayı gerektirmektedir. Kişi, gardını ona göre almalı, elinden gelen gayreti göstermeli ve kendini her türlü sonuca hazırlamalıdır. Başka bir ifadeyle kişi, ahlaki terbiye ve zorluklarla mücadele için aldığı sorumlulukta sabır yönünü geliştirmelidir. Çünkü sabır geliştirilebilir bir değerdir. Kur’an, bu ayetten sonra sabır olgusunu, Hz. Nuh ve Hz. Lut örneği ile somutlaştırmaktadır. (et-Tahrir 66/10).

Tüm kutsal kitaplar, Nuh tufanının doğruluğunu kabul etmektedirler. Bu tufandan önce Hz. Nuh’a bir gemi yapması ve inananlarla birlikte kendisinin o gemiye binmesi emredilmektedir.¹⁹ (en-Nuh 71/22). İçinde yaşadığı toplum, Hz. Nuh’un davetini başarısızlığa uğratmak, insanların kalplerine giden yolları tıkamak için çeşitli tuzaklar kurmaktadır. Yine aynı toplum, halkın cahilliğini sapıklığını ve küfrünü çekici kılmak için türlü entrikalara müracaat etmektedir.²⁰ Aynı zamanda inkârcıların arasında Hz. Nuh’un eşi ve oğlunun olması, olayı daha da dramatik bir hale sokmaktadır. Karısının, kocası olan Hz. Nuh hakkında mecnun olduğunu söylediği beyan edilmektedir.²¹ Hatta bu kadının, Hz. Nuh’un sırrından haberdar olduğu, Hz. Nuh’a iman edenleri, haber verdiği de

¹⁸ Hüseyin Çelik, *Kur’an’da Aile Modelleri*, (Konya: Tebeşir Yayınları, 2015), 22.

¹⁹ Ömer Dumlu, *Kur’an’da Bazı Kavramlara Bakış*, (İzmir: Anadolu Yayınları, 1999), 85.

²⁰ Murat Kayacan, *Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 176.

²¹ Vehbe Zuhayli, *Tefsirü’l Münir*, trc. Hamdi Arslan v.dğr. 2. Baskı (İstanbul: Bilimevi Basım Yayınları, 2005) 14: 561.

belirtilmektedir.²² Hz. Nuh, eşini ve oğlunu hidayet yoluna davet etmekten asla vazgeçmeyen, ailesine bağlı, ümidini kaybetmeden duaya devam eden, sabırlı ve fedakâr bir baba olarak karşımıza çıkmaktadır. Onların bu inkârcı tutumları karşısında kötü söz söyleyerek yoluna devam eden Hz. Nuh'un sabrı, bizler için örnek teşkil etmektedir.

Aslında sabır, aile bağlarını sıkı tutan, aile içi iletişimi sağlayan temel erdemlerden biridir. Hz. Nuh, davet ettiği dini kabul edip etmeme noktasında eşini serbest bırakmakta, buna mukabil tebliğ ve teklifine sabır ve sebatla devam etmektedir. Bu bakımdan Hz. Nuh, aile bağlarını koparmayarak büyük bir cesaret örneği göstermektedir. Bu minvalde 'Sabır, bir cesaret işidir.' ve 'Sabır, bir güç gösterisidir.' denilmektedir. Bu olaya farklı bir açıdan yaklaşıldığında Hz. Nuh'un, karşılaştığı bu sorun bağlamında ümitsizlik içerisinde feryat etmediği görülmektedir. Mesela eşinden ayrılmayı, ona baskı yapmayı ve zorlamayı asla hayal etmemektedir. Aynı zamanda canından bir parça olan oğlu, annesinin yolundan gitmekte, ondan uzaklaşmaktadır. Nitekim Hz. Nuh, burada "Ey iman edenler! Haberinizi olsun ki, eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onun için onlardan sakının. Bununla beraber affeder, kusurlarına bakmaz ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayan, çok merhametlidir." (et-Teğabün 64/14) ifadesi ile örtüşen bir hal yaşamaktadır. Oğlunun davete karşı olan bu düşman tutumundan hareketle Hz. Nuh, ne oğlunu ne de eşini suçlamaktadır. Aksine o, söz ve eylemlerinde itidal üzere hareket etmektedir.

Mevdudi, mezkûr ayet bağlamında şunları kaydetmektedir: Bu ayette dininizi onlardan korumanız için kâfirlerin düşmanlıkları hakkında bilgi verilmektedir. Ama şunu iyi bilin ki, bu ikazın nedeni, eşinizi ve çocuklarınızı dövmeye başlayın, onlarla şiddetle muamele edin ve onlarla ilişkinizi bozarak ev hayatınızı bir azap haline getirin değildir. Bu ikaz, söz konusu tutumun şu iki zarara yol açabileceği nedeniyle yapılmaktadır. Birincisi, böyle bir tutum, insanın çocuklarıyla kendi arasındaki tüm kapıların kapanması ve onlara ulaşmak için hiçbir imkânın kalmaması gibi bir tehlikeye yol açmaktadır. İkincisi, böyle bir tutum, toplum içinde İslam ile ilgili yanlış kanaatlerin doğmasına neden olabileceği gibi, ayrıca Müslümanlar kötü ahlaklı, geçimsiz, şiddete başvuran, zorba, ailesi ile bile geçinemeyen bir kimse olarak tanınırlar.²³ Ayrıca ayetin devamında çocukların imtihan konusu edildiğine dikkat çekilmektedir. (et-Teğabün 64/15). Enfal suresinin bir ayetinde (el-Enfal 8/28) de buna işaret edilmektedir. Yazır'a göre ayet, çocuklar sizi kendilerine bağlayıp birtakım sıkıntılara ve günahlara sokmaya neden olmakta, ayrıca sizi bazı hayır ve itaatlerden alıkoyan bir imtihan ve sıkıntı sebebi olarak algılanmaktadırlar.²⁴

Şu halde bir kimse böyle bir durumla karşılaştığında itaat duygusu ve gönül huzuruyla Allah'a yönelmelidir. Durumun düzelmesi için yalvarırken,

²² İbn Kesir, İsmail b. Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, trc. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: 2009), 14: 797.

²³ Mevdudi, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayani v.dğr. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 6: 354.

²⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Lütfullah Cebeci v.dğr. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 8: 411.

evladına karşı da sabırla uyarılarına devam etmelidir. Günümüzde bir baba sözünü dinletebilmek için çocuğuna sesini yükseltmekte hatta dayak yoluyla onu terbiye etmeye çalışmaktadır. Hz. Nuh'un oğluna hitabı ise sakinliğin ve dinginliğin göstergesidir. Hz. Nuh, bütün olumsuz koşullara rağmen tedbirlerini alarak, her türlü çareye başvurarak, ailesinin küfrüne karşı tahammül göstermektedir. Hem ailesi hem de içinde bulunduğu toplum tarafından kötülükler maruz kalmasına rağmen özellikle Hz. Nuh'un oğluna yakarışı, eşinden vazgeçmemesi nazar-ı itibara alınmalıdır. Denebilir ki iman, insanın duygu dünyasını değiştirerek olaylara farklı yönden bakmasını sağlamaktadır.

Bu bağlamda dikkatlere sunulacak bir diğer örneklik ise Hz. Lut kıssasında vardır. Hz. Lut'un eşi, onun peygamberliğine inanmamış, ona ihanet etmiş ve azaba duçar olmuştur. Daha önce anılan ayette, kadının ihaneti ve cezası dikkatlere sunulmaktadır. Hayatını Hz. Lut ile geçirmesine, aynı yastığa baş koymasına rağmen kadın, bu ihaneti gerçekleştirmektedir. İhanetin hangi hususta ve hangi boyutta olduğu tefsirlerde genişçe yer bulmaktadır. Müfessirlerin ortak görüşü, Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşlerinin hainliğinin namusta değil, din hususunda olduğudur.²⁵ Tefsir kitaplarında kayıtlı bilgilere göre bu kadın, Hz. Lut'a erkek bir konuk geldiğinde duman ile işaret vermekte, eşcinsellik meraklısı erkeklere misafirin geldiğini haber etmekte ve insanları onun başına musallat etmektedir.²⁶ Lut'un karısının kötülere bu yol göstericiliği, gönlünün onlardan yana olması, bu kötü fiili onları desteklemesi sebebiyle Hz. Nuh'un eşi gibi kendi sonunu hazırlamıştır. Onların her ikisi de ayetlerde helak edilenlerin arasında zikredilmektedir. (el-A'raf 7/83; Hud 11/81; eş-Şuara 26/171-172; en-Neml 27/57; es-Saffat 37/134-135).

Erkek, takvanın zirvesinde dahi olsa, kadın konusunda ve nefsi hakkında asla kendisine güvenmemelidir.²⁷ Hz. Nuh ve Hz. Lut örneğinde olduğu gibi insan, Allah'a sığınmalı, O'ndan yardım dilemeli ve sabretmelidir. Mesela bu elçiler, eşlerini boşamamışlardır. Bayraklı, Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşlerini boşamamalarının nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "Yüce Allah, kadınların o iki peygamberin nikâhı altında olduğunu söylemekle, nikâhlarının devamını kabul ettiğine işaret etmektedir. Bu peygamberler farklı inanca sahip olan eşlerine katlanmak zorundaydılar. Çünkü onları boşayıp başkalarının nikâhı altına girmeleri, başkaları ile cinsel ilişkide bulunmaları, peygamberlere yakışmazdı. Onun için, kâfir kadınlarına katlandılar ve Yüce Allah da onları boşayın demedi. Farklı inanca, ahlak anlayışına sahip olmalarına rağmen beraberce yaşamayı bilmelerini ve birbirlerine katlanmalarını sağladı."²⁸ Hz. Nuh ve Hz. Lut, inkârcı

²⁵ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, trc. Sadrettin Gümüş, v. dğr. 4. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 6: 451; Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 10: 190; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 6: 319.

²⁶ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8: 3969; el-Mahalli, Celaleddin Muhammed Bin Ahmed Bin Muhammed, es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman Bin Ebi Bekir *Celaleyn Tefsiri*, trc. Ali Rıza Kaşeli (Sağlam Yayınları, İstanbul 2012), 2: 474; Muhammed Abid Cabiri, *Kur'an'a Giriş*, trc. Muhammed Çoşkun, 3. Baskı (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 364.

²⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir*, trc. Suat Yıldırım v.dğr. (İstanbul: Huzur Yayınları, 2013), 21: 567.

²⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, 4. Baskı (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 19: 429.

eşlerine bile sabır gösterirken, ortada böyle ciddi bir sebep yokken bugün evli olan karı ve kocaların birbirlerine karşı daha sabırlı davranmaları ve aile bağlarının güçlenmesi için gayret sarf etmeleri gerekir.

2. 2. Hz. Zekeriya ve Eşinin Sabrı

Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve eşi, uyumlu ve sabırlı bir çift olarak anlatılmaktadır. Onların bu evliliklerinden uzun yıllar çocuğu olmamaktadır. Hz. Zekeriya, kendisinin yaşlı (Meryem 19/4),²⁹ eşinin kısır (Meryem 19/5-6) olduğunu, çocuk için durumlarının uygun olmadığını belirterek, gizli bir şekilde ve Allah'a iç dünyasını açarak yalvarması dikkat çekicidir.³⁰ (Meryem 19/3, 4). Hz. Zekeriya'nın çocuk isteği özenle seçilmiş cümlelerle daha ayrıntılı ve net bir şekilde müteaddit ayetlerde anlatılmaktadır. (Âl-i İmran 3/38; Meryem 19/3-6; el-Enbiya 21/ 89).

Onun duaları, benzer durumda olan veya olacak olan bütün evlilere örnek olsun diye Kur'ân'da kaydedilmektedir. O, sızlanmadan ve şikâyet düşmeden yalnızca durumunu ortaya koymaktadır. Allah'ın kendisine bir çocuk verebileceğini sabırla ümit etmektedir. Çünkü sabırda ümitsizlik yoktur. Hz. Zekeriya'nın eşinin kısır olmasına rağmen başka bir kadınla evlenmeyi tercih etmemesi, ondaki sabır ahlakını açığa çıkarmaktadır. Çiftin çocuklarının yokluğunda birbirlerini manevi olarak desteklemeleri, üzüntülerini paylaşmaları ve sıkıntılarını sadece Allah'a açmaları, aile bütünlüğünün korunması açısından son derece önemlidir. Kur'ân'da Hz. Zekeriya ve ailesi için hayır işlerinde yarıştıkları, umarak ve korkarak dua ettikleri ve Allah'a derin saygı duydukları ifade edilmektedir. (el-Enbiya 21/90). Ayrıca denebilir ki onların bu durumu, sabrın neticesinde ortaya çıkan tutum ve davranıştır. Nitekim insanın aceleci bir varlık olarak yaratıldığı beyan edilmektedir. (el-İsra 17/11; el-Enbiya 21/37). Acelecilik ve tahammülsüzlük, insanın ahlaki zaaflarındandır. Sabır da aceleciliğin karşıtı olarak zikredilebilir. Hz. Zekeriya tarafından bu duruma bakıldığında onun sabırsız ve aceleci davranıp yuvasının yıkılmasına neden olmadığı, çok rahat bir şekilde farklı yollar tercih edebilecekken etmediği görülmektedir. Ama inancı, ailenin kutsallığının ve bunun bir imtihan olduğunun farkında olmasını sağlamakta, sabırla Rabbine iltica etmesini gerektirmektedir. Şu halde sabır, iman neticesinde ortaya çıkan bir erdem olarak dikkatleri çekmektedir. Hz. Zekeriya'nın imanı ve ondan neşet eden sabrı, gam ve kederi yok etmekte, kendisine ümit aşılamaktadır.

Gerçekten Hz. Zekeriya'nın duası kabul olup, kendisine Allah'tan olan kelimeyi doğrulayıcı, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Hz. Yahya müjdelenmektedir. (Âl-i İmran 3/39). Dinin doğru ve güzel bir şekilde yaşandığı,

²⁹ Zekeriya (a.s.)'nın 120, eşinin 98 yaşında olduğu beyan edilmektedir. Bilgi için bkz. es-Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, I: 367.

³⁰ Beydavi, duanın gizli ya da açıkta yapılmasının aynı olduğunu belirterek, tefsirinde gizli yapılması ile ilgili dört ihtimal üzerinde durmuştur. 1)Daha çok ihlaslı olmak, riyadan uzak olmak için. 2)Yaşının büyüklüğünden dolayı çocuk istemesinin kavminin duymasını istemedi. 3)Varislerine halini duyurmak istemedi, 4) Zayıflığından dolayı sesi çıkmadı. Beydavi, Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l İlmiye, 2003), 2: 26.

ahlaki fazilet ve meziyetlerin sergilendiği yuvalar, insanlara iki dünya saadeti bahşetmektedir.³¹ İşte tam bu noktada huzur ve mutluluğu yakalamak için aile içi iletişimi koparmamak, iyi günde ve kötü günde birlik ve beraberlik içinde hareket etmek, birlikte acılara göğüs germek, sabretmek ve paylaşmanın önemi bir kez daha Hz. Zekeriya çifti üzerinden ortaya konmaktadır. Çünkü bu paylaşımlar olmadığı takdirde eşler birbirinden uzaklaşmakta ve zamanla yerini ayrılıklara bırakmaktadır. Günümüzde çiftler çocuk sahibi olmadıkları zaman bu durum büyük bir probleme dönüşmektedir. Kaldı ki çiftlerden birinden dolayı çocuk olmuyorsa aile içi çatışma ciddi boyutlara kadar uzanmaktadır. Bu durum aile içinde atlatılmamakta, yaraların sarılması için aile dışına yönelimler olmakta ve sonrasında çiftler boşanmaktadır. Çocuk dünya hayatının süsü (el-Kehf 18/46) ve en büyük nimetlerinden biri (en-Nahl 16/72) olarak zikredilmektedir. Bu nimetten mahrum kalmanın eşler için çok zor olduğu görülmektedir. Ancak insan tam da bu zor günlerde Hz. Zekeriya ve eşi gibi Allah'a yönelmeli, Allah'tan yardım dilemeli ve sabırlı olmalıdır. Sabır ve tevekkül ikilisi nazar-ı itibara alınmalıdır. Hz. Zekeriya ve eşi yaşlı olmalarına rağmen aralarındaki sevgi ve muhabbetin var olma sebebi öncelikle Allah'a kul ve bir imtihanda olmalarını unutmamaları, sonrasında ise birbirlerini her daim desteklemeleridir. Çoğu karı kocanın yaşlandıkları zaman birbirlerini görmeye bile tahammül edemez iken, Hz. Zekeriya ve eşinin uzun süre çocukları olmamasına rağmen birlikte mücadeleleri bizim için sunulmuş iyi bir sabır örneğidir.

3. 3. İnkârcı Eşe Sabreden Asiyeye

Sabır, inancın özel bir boyutudur. Bu bakımdan müminin imanı, olumsuz şartlar altında kaldığında sabır, kendini devreye almaktadır.³² Bu durum, Kur'an'ın örnek olarak sunduğu Asiyeye'nin şahsında aynen tecelli etmektedir. Asiyeye'nin Hz. Musa'nın halası olduğu; Hz. Musa'nın asasını atıp, sihirbazların asasını yuttuğu zaman iman ettiği, Firavun'un da ona bu imanı sebebiyle ağır işkencelerde bulunduğu rivayet edilmektedir.³³ Burada, iman ve küfrün karşı karşıya getirdiği iki karakter karşımıza çıkmaktadır. Bir tarafta inanan ve zorluklara sabreden Hz. Asiyeye, diğer tarafta küfrün etkisiyle kibir ve büyüklenmede zirve yapan Firavun vardır. Ayetlerde onların inançlarının amellerine nasıl yansıdığı açık bir şekilde görülmektedir.

İnancından dolayı Firavun tarafından güneşe karşı dört çiviyle çivilenip üzerine koca bir taş bırakılması şeklinde çeşitli işkencelere maruz kalan Asiyeye³⁴, zorbalığına rağmen Firavun'a boyun eğmemiş, inancından asla taviz vermemiştir. Kocasının eziyetlerine, zulmüne karşı son derece sabırlı bir duruş sergilemiştir. Yaptıklarının sorumluluğuna ortak olabileceği endişesiyle Firavununun

³¹ Osman Nuri Topbaş, *Dünyadaki Cennet*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), 81.

³² İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 179.

³³ Zemahşeri, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf An Hakaiki Çavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavili fi Vücuhi't - Tev'il*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l İlmiye, 2003), 4: 559; Razi, *Mefatihü'l Gayb*, 21: 565.

³⁴ Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, trc. M. Beşir Eryarsoy 3. Baskı (İstanbul: Buruç Yayınları, 2003), 12: 491; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 14: 7978.

uygulamalarını onaylamadığını belirtmiş, yaptıklarından uzak durmuştur.³⁵ Buna karşılık Hz. Musa'nın tebliğ ettiği yine dine ve bu dinin ilahına bağlı kalma yolunda kararlılığını ilan etmiştir. Toplumun, sarayın, hükümdarın, saray çevrelerinin, hükümdarlık makamının baskısına rağmen başını göğe kaldırmıştır.³⁶ Kur'an'da inananlara örnek gösterilen Hz. Asiye "Ya Rabbi, yanında benim için cennette bir ev yap ve beni Firavun'dan ve onun amelinden kurtar. Beni şu zalim toplumdan kurtar." (et-Tahrim 66/11) şeklinde yalvarmıştır. İşte böylelikle sabırda var olan zulme karşı dayanma gücü, direnç gösterme ve kararlılık ruhu, net olarak tebarüz etmektedir. Allah, sabrının ve duasının karşılığında onu mükâfatlandırmıştır. Her şeye sahip olan Hz. Asiye, malı, mülkü ve parayı elinin tersi ile itmektedir. Dünya nimetlerinin kendisine sahip olmasına izin vermeyerek yüce bir makama ulaşmaktadır. Katade'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Firavun, dünyanın en mütekebbiri ve en kâfiri olan bir kraldır. Hanımı, Allah'a itaat edince kocasının kâfirliği ona asla zarar veremedi. Bunun hikmeti şudur. Bilsinler ki Allah adaletle hükmeder, herkesi ancak kendi günahu ile cezalandırır."³⁷ Nitekim Asiye'nin cennetle müjdelenmesi, Firavun'un cezalandırılması, bunun ispatıdır.

Firavun'un zorbalıklarına karşı Asiye'yi güçlü kılan, Allah'a olan imanındır. İman, aslında insanın kendi derinliğine dalarak Allah'a doğru yükselmenin, hayatın bütün zahmet ve çileleri arasında Yaraticıya yol bulmanın sırrını ihsas ettiren bir duygu yumağıdır.³⁸ İnsana bu iç enerjiyi veren Allah, onda saldırılara karşı sabır mekanizmasını çalıştırmaktadır. (el-Bakara 2/153). İman, bütün olumlu ahlaki değerlerin çıkış noktasıdır. Küfür ise bütün olumsuz tutum ve davranışların çıkış noktasıdır. Ezcümle inanç ile ahlaki değerler, doğru orantılıdır.

İnkârcıların hakikate kulaklarını kapayıp, kin ve nefret duygusuyla hareket ettikleri, din düşmanlığı yaptıkları ve kimseyle fikir alışverişinde bulunmaya dahi tenezzül etmedikleri aşikârdır. Zira şirk tüm insani vasıfları ve ruhi yücelmeleri boşa çıkarır. Bu da ahlaki davranış kalıplarının kırılmasıyla sonuçlanır.³⁹ Bu kaba ve saldırgan tutum elbette ki inkârcıların özelliklerindedir. İnançlı insanın yapması gereken ise bilahare sabırla ilerlemeye çalışmak ve sabrını artırmak için kendini eğitmektir. Asiye örneği, inkârcı eşlere karşı ya da eşlerinden sözlü ve fiziki şiddet gören kadınların kocalarına itaat ederek, onların tasvip edilmeyen tavırlarına boyun büküp 'kaderimse çekerim' şeklinde bir hal içerisine girmemeleri gerektiğini göstermektedir. Eşinin hükümdar ve bütün gücü elinde bulunduran bir kral olmasına rağmen Asiye, her fırsatta ona karşı çıkmasını bilmıştır. O kendisini Firavun'dan kurtarması için Allah'a dua etmiştir. Nitekim sabırda bir mücadele ruhunun olduğu da açıktır. Şu halde denebilir ki günümüzde şiddete maruz kalan kadınlar, ellerinden gelen çabayı gösterir ve en son çare olarak boşanma yolunu tercih edebilir. Zira bugün bu tür olumsuzluklardan çıkış yolu olarak boşanma görülmektedir. Şayet ilgili ayetler, ellerinden gelen başka bir şey yoksa Asiye gibi duaya sarılıp sabretmeleri gerektiği mesajını muhataplarına

³⁵ Seyyid Kutup, *Fi Zilal'il Kuran*, trc. Salih Uçan v.dğr. (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980), 10: 78.

³⁶ Kutup, *Fi Zilal'il Kuran*, 10: 79.

³⁷ Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 14: 563.

³⁸ Dumlu, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, 118.

³⁹ Mustafa İslamoğlu, *Hayatı İnşa Eden Kur'ani Kavramlar*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 101.

vermektedir. Böylece bireysel çaba ve sabrın sonucunda ortaya çıkan davranışlar, sosyal hayata olumlu bir şekilde yansımaktadır. Allah, bir nebi veya resul eşi olmamasına rağmen Hz. Asiye'yi, bu davranışından ötürü ölümsüz kılmış ve kıssasını okunan bir Kur'an yapmıştır. Bu gerçekten üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

4. 4. Hz. Eyyub ve Eşinin Sabrı

Hz. Eyyub ve eşi iyi günde kötü günde birbirlerine destek olan bir çift olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Eyyub'un ayetlerde peygamber (en-Nisa 4/163), hidayete erenlerden (el-Enam 6/84), sabırlı ve Allah'a yönelen bir kimse (es-Sad, 38/44) olduğu bildirilmektedir. Hz. Eyyub'un hastalığından dolayı Allah'a yakarışı müteaddit ayetlerde zikredilmiştir. (el-Enbiya 21/83; es-Sad 38/41) Nitekim bu nebi, şiddetli bir hastalığa yakalanmış, malı ve servetini kaybetmiş ve tüm yakınları kendisinden yüz çevirmiştir. Hanımı, hastalığı sırasında tek destekçisi olmuştur.

Karısı dışında çocukları dâhil uzak yakın herkes, bu nebiden uzaklaşmıştır.⁴⁰ Hizmetçilik yapmak üzere ayrılması hariç karısı, onu sabah akşam hiç yalnız bırakmamış⁴¹, ücretle insanlara hizmet etmiş ve Hz. Eyyub'u doyurmuştur.⁴² Böylece o, sorumluluk sahibi bir eş olarak örnek gösterilmiştir. Söylenildiğine göre bir ekme karşılığında saçının örgüsünü satmış ve o ekmeği Hz. Eyyub'a yedirmiştir. Bunun üzerine o resul, bundan dolayı karısını kınamış ve Allah kendisine şifa verirse ona yüz değnek vuracağına dair yemin etmiştir.⁴³ Tefsirlerde yemin sebebi ile ilgili bir hayli bilgi aktarılmıştır.⁴⁴ Ancak bu yüce nebinin eşine muhabbeti, anlık etmiş olduğu yeminden dolayı pişman olmasına, kendi dininde yemin kefareti de olmadığı⁴⁵ için ne yapacağını bilememesine neden olmuştur. Dövmese yemin ettiği için günaha girecektir, dövse masum ve fedakâr eşine boşuna haksızlık edecektir.⁴⁶ Tam bu noktada denebilir ki Hz. Eyyub'a bir çıkış yolu gösterilerek eşinin bu cezayı hak etmediğine işaret edilmiş ve sembolik olarak yemini yerine getirilmesi istenmiştir. (es-Sad 38/44).

⁴⁰ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 12: 6879; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 5: 75.

⁴¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 12: 6879; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4: 584.

⁴² İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 12: 6879.

⁴³ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 12: 6881.

⁴⁴ Razi'ye göre doğruya en yakın olan, o hanımının, Hz. Eyyub'a, bazı işlerinde muhalefet etmesinden ötürü bu yeminin olmasıdır. Çünkü kadın, bazı işlerini görmeye gidiyor, bu yüzden gecikiyordu. Hz. Eyyub iyileştiğinde ona yüz sopa vuracağına dair yemin etti. Razi, *Mefatihü'l Gayb*, 19: 92, 93; Şeytan bu dar günlerinde Hz. Eyyub'a vefakâr kalan bir avuç dostları ki- bu dostlarından biri de eşiydi-aracılığıyla bir takım kötü telkinlerde bulundu. "Eğer yüce Allah Hz. Eyyub'u sevseydi, onun başına bunca belayı yağdırmazdı." şeklindeki sözler ile şüphe yaymaya çalıştı. Hz. Eyyub'un dostları da bu sözleri onunla konuşuyorlardı. Bu ise Eyyub'u uğradığı sıkıntı ve belalardan daha fazla üzüyor, rahatsız ediyordu. Bu şeytani telkinlerden bazılarını eşi kendisiyle konuşurken dile getirince Hz. Eyyub, eğer Allah'ın izniyle sağlığına kavuşursa bu eşine bir söylentiye göre sayısı yüz diye bilinen belli sayıda dayak atacağına yemin etti. Kutup, *Fi Zilal'il Kuran*, 8: 549.

⁴⁵ İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't Tenvir*, (Beyrut: Daru'l Fikr, 2000), 23: 167.

⁴⁶ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 5: 80.

Nitekim hem Hz. Eyyub'un iyileşinceye kadar gösterdiği sabrı, hem de eşinin Hz. Eyyub'a karşı sabrı karşılıksız kalmaz. Ayette geçen [ضعف] diğs kelimesi, "ot, fesleğen ve benzeri şeylerden küçük bir demet" anlamına gelir.⁴⁷ Çünkü yüz değnek vurmak, kadının ölümüne sebep olabilir.⁴⁸ Hz. Eyyub'un hatasından dolayı iyileştiği zaman hanımına yüz sopa vuracağı şeklinde vaadine karşı Allah'ın yüz adet buğday sapı ile bir kez vurmasını emretmesi, Allah'ın eşlerin dövülmesinin istemediğinin bir göstergesidir.⁴⁹ Burada Hz. Eyyub'un şahsında kötü sonuçlara sebep olacak bir şekilde kişinin yemin etmesinin doğru bir davranış olmadığına işaret edilmektedir. Aynı zamanda bu emir sıkıntılara sabırla göğüs geren Hz. Eyyub ve eşine, Allah'ın bir rahmetidir, Hz. Eyyub ve eşi için bir kurtuluş yoludur.

Burada sadece Hz. Eyyub'un karısının hasta olan kocasına bakmakla büyük bir sabır örneği gösterdiği de nazar-ı itibara alınmalıdır. Hz. Eyyub'un eşi, hem yoksulluğa hem de hastalığa sabretmiş, eşine destek olmuştur. Nitekim inen ayetle Hz. Eyyub tabir caizse uyarılırken, eşi de onun bakımını üstlendiği için taltif edilmiştir. Kur'an'daki bir başka ayet (bkz. el-Maide 5/89) Hz. Eyyub'un konumuyla ilişkilendirilmiştir. Bu bakımdan onun acele ile yaptığı yeminden pişmanlık duyması, karısını cezalandırmaktan kaçınması sorunu, güzel ve kolay bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Yapılan yemin, bir hile-i şeriyeye ile düzeltilmiştir.

Hz. Eyyub ve karısı, aile ortamlarında iman, güven ve sabırdan müteşekkil erdemleri bizzat yaşamışlar ve bunları, tutum ve davranışlarına yansıtmuşlardır. Bugün evliler, hastalık nedeniyle yaşadıkları sıkıntılı günlerden kurtuluşu, boşanmada bulmaktadır. Elbette ki bu kararlar acele alınmış ve öfkeli bir tavırla tatbik edilmiş kararlardır. Yani bu, aklın değil nefsin zaferidir. Oysaki evliliğin uzun soluklu olması için sabır, fedakârlık ve eşlerin birbirlerine desteğinin ne denli önemli olduğu, Hz. Eyyub ve eşinde çok sarıh bir biçimde görülmekte ve örneklendirilmektedir.

5. 5. Hz. İbrahim ve Eşlerinin Sabrı

Hz. Sare, Hz. İbrahim'in ilk eşidir. Evlenmelerinin üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen Hz. İbrahim'in çocuğu olmaz. Öyle ki Hz. İbrahim, evlat hasreti çeker ve salih bir evlat bağışlaması için Rabbine dua eder. Sare, kocasının evlat hasreti çekmesine üzülür ve ona Mısır'dan getirdiği cariyesi Hacer'i, ikinci eş olarak takdim eder.⁵⁰ Hz. İbrahim'in Hacer'den İsmail adında bir oğlu olur. İşte burada Hz. İbrahim'in imtihanının daha da zorlaştığı görülür. Nitekim Hz. İbrahim, eşinden ve çocuğundan bir müddet ayrılmak zorunda kalacaktır. Bu ayrılıkla ilgili Kur'an'da mevcut bir bilgi yoktur. Ancak tefsirlerde bununla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Hz. İbrahim, Sare'nin hissi rekabeti sonunda diğer karısı Hacer'le ondan doğma oğlu İsmail'i Filistin'den alıp Mekke'ye getirir.⁵¹ Bazı

⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, 16: 277.

⁴⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 7: 476.

⁴⁹ Çelik, *Kur'an'da Aile Modelleri*, 169. Ayrıca bkz. Kayhan, *Kur'ân Kısalarının Kritiği*, 226.

⁵⁰ Şaban Kuzgun, "Hacer", DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 432.

⁵¹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 1: 235.

rivayetlerde dile getirilen Hacer ile oğlu İsmail'in, Sare'nin sözünden dolayı Şam beldesinden başka bir yere götürülmesine dair malumatın, gerçekte ilgisi olmadığı beyan edilmektedir.⁵² Ancak şu var ki Hacer'in oğluyla birlikte Mekke'ye getirildiği herkes tarafından kabul görülür. Kurtubi, Hz. İbrahim'in eşini ve çocuğunu Mekke vadisine bırakmasının, Allah'ın vahyine dayandığını belirtmektedir.⁵³

Kur'an'da yer alan örnek şahsiyetlerin hayatları müşahede edildiğinde her zaman onların Tahrim suresi 6. ayette geçen Kur'an'ın emrini pratik hayata yansıttıkları görülmektedir. Hz. İbrahim de eşini ve oğlunu, Allah'ın emrine uyarak getirip Mekke vadisine yerleştirdikten sonra, "Rabbim, bu beldeyi emin kıl. Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak bulundur." "Rabbim, çünkü putlar, insanlardan birçoğunu şaşırttılar. Bundan böyle ki benim izimden gelirse, işte o bendendir. Kim de bana isyan ederse artık sen bağışlayan, merhamet edensin. "Ey Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını namazı dosdoğru kılmaları için senin Beyt-i Muharrem'inin (Kâbe'nin) yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve onları mahsulattan rızıklandır. Umulur ki şükrederler." diye dua etmiştir.⁵⁴ (İbrahim 14/35-37). Zira; bir insanın eşini ve çocuğu ıssız bir yerde bırakıp geri dönmesi ve bu hasrete dayanması, oldukça zor olsa gerektir. Hz. İbrahim, bu haliyle ailesini her yönüyle düşünen ve bu durumun neticesini sabırla beklemeye hazır bir baba görüntüsü vermektedir.

Hz. İbrahim'in bu tutum ve davranışına Hacer'in göstermiş olduğu tavır da dikkat çekicidir. Razi'nin tefsirinde bu veda konuşması şöyle geçmektedir: "Hacer, İbrahim'le vedalaşırken 'Bizi nereye bırakıyorsun!' demişti de, o da 'Allah'a bırakıyorum.' cevabını vermişti. Bunun üzerine Hz. Hacer, bunu kendisine Allah mı emrettiğini sormuştur. O, bu soruya "Evet" cevabını vermiştir. Bu cevabı işiten Hz. Hacer 'O halde biz korkmayacağız.' diye karşılık vermiştir."⁵⁵ Tam bu noktada sabır ve tevekkül ikilisi, Hacer için rahatlatıcı bir fonksiyona dönüşmüştür. Hacer, ıssız Mekke vadisinde İbrahim'in bırakmış olduğu az miktardaki su ve erzakın tükenmesi üzerine İsmail'in susuzluktan ölmesinden korkmuştur. Çaresizlikten Safa ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmiş, bu sırada zemzem suyunun çıktığını görmüş ve bu vadede kendisine su ihsan eden Allah'a şükretmiştir.⁵⁶ Nitekim bu nimet hem Hacer'in hem de Hz. İbrahim'in tevekkül, sabır ve dualarının neticesidir. Ayrıca burada Hz. İbrahim'in Allah'ın yardımını dilemesi de nazar-ı itibara alınmalıdır. Zira alınan bu büyük kararın yerine gelmesi, sadece Hz. İbrahim'in elinde değildir. Elbette ki bu, Allah'ın kuluna yardım etmesi ile mümkün olacaktır. Hz. İbrahim bunun bilincindedir. Tevhid ile şirk, İslam ile cahiliye arasında pratik hayattaki yolların ayrılış noktası burasıdır.⁵⁷ Bu haliyle Hz. İbrahim, insanlara nasıl bir duruş içerisinde olunması

⁵² Razi, *Tefsir-i Kebir*, 14: 27.

⁵³ Kurtubi, 9: 560.

⁵⁴ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Anadolu Yayınları, ts.), 6: 3169.

⁵⁵ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 14: 28-29.

⁵⁶ Kuzgun, "Hacer", 14: 433-434.

⁵⁷ Kutup, *Fi Zilal'il Kur'an*, 6: 443.

gerektiğini göstermektedir. Doğru kılavuzluk, Allah'ın kılavuzluğudur (el-Enam 6/71) ve sabır ancak, Allah'ın yardımınıdır. (en-Nahl 16/127). Şu halde bu, müminlerin zihin dünyasına kodlanmalıdır.

Bir ayette beyan edilen “Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen bizim gizlediğimiz ve açıkladığımız her şeyi bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.” (İbrahim 14/38) şeklindeki ifadeyi Konyalı Mehmet Efendi, Hz. İbrahim’in ailesi için hangi sebeple kullandığını şu şekilde açıklamaktadır: “Şu halde Ya Rabbi! İsmail ve validesinden ayrılmak sebebiyle kalbimizde gizlediğimiz hüznün ve esefimizi ve mufarakat zamanı ağlamak ve rikkat icab edecek söylediğimiz sözleri dahi sen bilirsin. Zira; sana gizli bir şey yoktur demekle tazarru etti.”⁵⁸ Mezkûr ayetler özel manada Hz. İbrahim, Hacer’i ve oğlu Hz. İsmail’i, hangi niyetle ve amaçla Kâbe’nin yanına yerleştirdiğini Yüce Allah’ın bildiğini büyük bir teslimiyetle ifade etme ve niyetinin kötü olmadığını belirtmek için bu tarz bir açılım getirmektedir.⁵⁹ Netice itibarıyla burada bireysel olarak tarafların Allah’a itaati, sabrı ve tevekkülü söz konusu edilmektedir. Aynı tavır, Hz. İsmail’in kurban hadisesinde de gerçekleşmektedir. Hz. İbrahim, oğlunu kurban etmeyi rüyasında görmüştür. Hz. İbrahim’in bu rüyasını gerçekleştirme isteğini yerine getirmeye çalışması üzerine şeytan tarafından iğva verilen Hacer, durumu tevekkülle karşılayarak şeytanın iğvasına kapılmamış, İsmail’in kurban edilmesine rıza göstermiştir.⁶⁰ Dolayısıyla Hz. İbrahim ve eşinin Kâbe’ye yerleştirilme hadisesinde gösterdikleri tavır, oğul İsmail’in kurban edilme durumunda da kendini göstermektedir. Aynı zamanda oğlunun da bu durumdan haberdar edildiğinde “Babacığım sana ne emrediliyorsa onu yerine getir. Beni inşaallah sabredenlerden bulacaksın.” (es-Saffat 37/101-102) ifadesi, bu ahlaki değerle ailenin donanmış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İlk çocukluk yıllarında ailede çocuğa verilen eğitim ve öğretimin en ideal olanının bizzat anne babanın birlikte yürüttükleri eğitim-öğretim faaliyeti olduğu söylenebilir.⁶¹ Şu halde denebilir ki Hz. İbrahim çiftinin ortak tavrı, çocuk üzerinde son derece etkili olmuştur.

Hz. Sare zaviyesinden durum müşahede edildiğinde Hz. İbrahim’in kendisinin takdim ettiği bir eş tarafından bir oğula sahip olması, Sare’nin içindeki evlat isteğini artırmıştır. Uzun yıllar evlat hasreti çekmesine rağmen Sare, ümitsizlik ve karamsarlık içinde görülmemektedir. Çocuğu olmayan çiftler için örnek bir duruş sergilemekte ve dua etmeye devam etmektedir. Nitekim onun bu sabırlı, Allah’tan ümidini kesmeyen tutum ve davranışı, karşılıksız kalmamıştır. Allah, Hz. İbrahim’e İshak’ı müjdelemiştir. (el-Hicr 15/53; ez-Zariyat 51/28). Ayrıca bu müjdeyi verirken Hz. İbrahim’in eşi de yanında bulunmaktadır. (Hud 11/71). Denebilir ki bu, Sare’nin mezkûr tutum ve davranışının neticesinde aldığı büyük bir ödüldür. Sare’nin 90 veya 99 yaşında, Hz. İbrahim’in de 100 veya 120 yaşında⁶²

⁵⁸ Mehmet Vehbi Efendi, *Hulasat’ül Beyan fi Tefsir’il Kur’an*, 4. Baskı (İstanbul: Üç dal Neşriyat, ts.), 7: 2713.

⁵⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur’an Tefsiri*, 10: 242.

⁶⁰ Kuzgun, “Hacer”, *DİA*, 14: 434.

⁶¹ Mehmet Emin Ay, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler*, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi 2, (Ensar Neşriyat, 2005), 362.

⁶² Beydavi, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, I: 463.

olduğu rivayet edilmiştir. Hz. İbrahim'in hem kendisi hem de eşi yaşlanmış olmasına rağmen onlara verilen Hz. İshak ve Hz. Yakup, Allah'ın rahmet sıfatının tecellileridir. Bu müjde, müteaddit ayetlerde zikredilmiştir. (Hud, 11/71; es-Saffat 37/112-113). Yaşlılığına rağmen evlat gibi büyük bir nimete gark olan Hz. İbrahim, anında Allah'a şükretmiş, hamdini dile getirmiştir. (İbrahim 14/39). Sonuç olarak hem Hz. İbrahim hem de eşleri Sare ve Hacer, örnek tavırlarıyla insanlık için yol gösterici olmuştur.

6. 6. Hz. İbrahim'in İnkârcı Babasına Gösterdiği Sabır

Hz. İbrahim, babasını putlara ibadeti bırakmaya çağıran, tevhide davet eden, onun için hayırdan başka bir şey dilemeyen bir evlat olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. İbrahim'in babası, bir put yontucusudur.⁶³ Devletin üst kademelerine kadar ulaşabildiği için aldığı yanlış eğitim, babasının dünyevi gücünü artırmış, fakat doğru ve özgürce düşünebilme kabiliyetini elinden almıştır.⁶⁴ Dinlemeye bile tahammülü olmayan sabırsız bir baba, ona mukabil güzel üsluba sahip, dirayetli, olgun ve belli bir ölçü içerisinde hareket eden sabırlı bir oğul dikkatlere sunulmaktadır.

Hz. İbrahim'in şirke karşı babasıyla mücadelesindeki tutumu, Kur'an'da müteaddit ayetlerde zikredilmektedir. Hz. İbrahim babasına putlardan yüz çevirmesi için çağrıda bulunurken her konuşmasının başında 'babacığım' demek suretiyle güzel bir üslup kullanmaktadır. Bu durum, Meryem suresi 42-45. ayetlerde tavih edilmektedir. Hz. İbrahim, hakka davetin, basiretle ve ölçülü olması⁶⁵ anlayışıyla hareket etmektedir. Buna karşılık babanın Hz. İbrahim'e tavır, tıpkı inkârcıların göstermiş oldukları tutum ve davranışlar gibidir. (Meryem 19/46). Çünkü insan için nefesine yerleşmiş, orada kutsal bir mevki almış olan inançların değiştirilmesinden daha zor bir şey yoktur. Hatta hiçbir şey onu, inançlarını tanınamaktan daha çok kızdıramaz.⁶⁶ Aslında din, anlamayı, dinlemeyi ve kavramayı gerektiren bir ikna meselesidir. Yani insanın kalbine, iç dünyasına ait bir kabullenıştır.⁶⁷ Şu halde bu süreç farkındalık, aşırıya kaçmama, fedakârlık ve sabır gerektirir. Nitekim bu sert ve kaba davranışın karşısında terbiyesinden ödün vermeyen Hz. İbrahim konuşmasında hiçbir zaman ölçüyü kaçırmamıştır. (Meryem 19/47). Babasının kendisini cezalandıracağına açıkça söylemesine rağmen Hz. İbrahim'in hiçbir zaman öfke ile hareket etmemesi, ağzından babasının inancına karşı küfür gibi sözlerin dökülmemesi ve bu durumu sabırla karşılaması takdire şayandır. Rabbine isyan, babasına isyan, en ufak bir tahammülsüzlük, aceleci bir tutum içinde değildir. Zira bunun dayanılacak bir tarafı yoktur. Babasının tüm hakaretlerine rağmen ondan vazgeçmemiştir. Onun için af dileyeceğini söylemesi, bunun açık bir göstergesidir. Hz. İbrahim'in babası için bağışlanma isteği, Şuara suresinin 86. ayetinde yinelenmektedir. Ancak babasının

⁶³ Murat Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber (s)'i Eğitmesi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 103.

⁶⁴ Kayacan, *Kur'an'ın Hz. Peygamber (s)'i Eğitmesi*, 116.

⁶⁵ Musa Bilgiz, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, 2. Baskı (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 161.

⁶⁶ Tabbara, Afif Abdu'l Fettah, *Hz. İbrahim (a.s)*, trc. Mehmet Aydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24 (Eylül 1990): 579.

⁶⁷ Bilgiz, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*, 163.

Allah'ın düşmanı olduğu açıkça belli olduktan sonra Hz. İbrahim, bu isteğinden vazgeçmiş ve ondan uzaklaşmıştır. (et-Tevbe 9/114).

Bu durumda Hz. İbrahim Allah'a dayanmış ve O'ndan aldığı güçle yolunu aydınlatmıştır. Nitekim o yoluna azim ve kararlılıkla, Allah'a güven ve ümit ederek sabırla devam etmiştir ve bu imtihanı başarıyla atlatmıştır. Ayrıca Hz. İbrahim bu duruşu, özellikle ailede anne babaya daha çok değer verilip sabredilmesi gerektiği mesajını muhataplara vermektedir. Günümüzde ailede bireylerin farklı siyasi görüşlere sahip olması bile yıllarca süren küskünlüklere sebep olmaktadır. Hatta bu durumlarda bazen 'Allah belanı versin!' ve 'Cehennem dibine kadar yolun var!' şeklinde beddualar bile dillendirilmektedir. Kaldı ki bu, dini yönden farklılık arz ettiğinde neler olabileceğini kestirmek hiç de zor değildir. Bu açıdan Hz. İbrahim'in babasıyla ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda onun ne denli sabırlı olduğu izahtan varestedir.

Şu halde Hz. İbrahim, kendisine şiddetle karşı çıkan babasına aynı sert ve kaba üslupla karşılık verdiği düşünüldüğünde daha en baştan babasıyla aralarındaki bağ kopacak, babasıyla arasındaki bütün yolları kapatacak ve ona yapacağı davetini gerçekleştiremeyecekti. Ancak o, babasının öfke ve saldırganlığa mukabil sabırla hareket ederek insanlığa bu haliyle örnek olmuştur. Sabır mücadele etmek, esasen gayret göstermek ve fedakârlık yapmaktır. Asla köşeye çekilip olanları izlemek değildir. Nitekim Nisa suresinin 95. ayetinde mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihat edenlerin eşit tutulmaması, derece itibarıyla mücahidlerin üstün tutulup, onlara büyük bir sevap ihsan edilmesi bunu teyit etmektedir. İbrahim suresi 24-27. ayetlerde geçen ifadeler güzel sözün hem ailede hem de toplumda insanlar arası sağlam ve köklü ilişkiler kurmada ne denli önemli olduğunu izah etmektedir. Şunu da kaydetmek gerekir ki güzel söz, sabrın neticesinde dilden dökülmektedir.

Günümüz dünyasında ailede manevi değerler, yerini maddiyata bıraktığı görülmektedir. Narsist kişiliğe sahip bireylerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durum bireylere çok büyük sorumluluklar yüklemektedir. Hz. İbrahim örneğinden hareketle denebilir ki evlatlar, hataları nedeniyle anne ve babalarıyla iletişimlerini koparmamalı, hatalarına sabredip düzeltmeye çalışmalıdır. Ailede barış ve huzur ortamı, bireylerin karşılıklı iletişimine dayanmaktadır. Bu iletişimin sağlıklı olması, karşındakini dinlemeye, anlamaya ve kavramaya bağlıdır. Daha açık bir ifade ile bu iletişimin sağlanması için bireylerin birbirlerine sabırlı tutum ve davranış içinde hareket etmeleri gerekir. Böylece aile içinde yakalanan huzur, topluma da yansiyacaktır.

7. 7. Hz. Yakup'un Oğullarına Sabrı

Ailenin moral gücü, neşesi, hayat kaynağı olan çocuklar, dünyada girilen en büyük sınavın konusudur.⁶⁸ Bu durum Kur'an'da "Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır. Allah katında büyük mükâfat vardır." (et-Teğabun 64/15; el-Enfal 8/28) şeklinde açıkça ifade edilmektedir.

⁶⁸ Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 4. Baskı (Konya: Yediveren Kitap, 2004), 18.

Tam bu noktada Hz. Yakup'un aile hayatı, bu imtihanın pratikte ne gibi sorunlarla ve sonuçlarla karşılaşılacağı ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır.⁶⁹ Bünyamin ve Hz. Yusuf'un doğması, kardeşler arası kıskançlığa neden olmuş ve Hz. Yakup büyük bir sınavla baş başa kalmıştır. Nitekim Yusuf suresi 9. ayette Hz. Yusuf'un kardeşlerinin onun hakkındaki düşünceleri buna açıkça işaret etmektedir. Kardeşleri çok daha güçlü ve sayıca fazla olmasına rağmen babanın Hz. Yusuf ve kardeşine⁷⁰ olan bu ilgisinden rahatsızlık duyduklarından, Hz. Yusuf'u öldürmeyi ya da bir yere atmayı ya da bir kuyunun dibine bırakmayı planlayıp, babalarının sevgisini sadece kendilerine yöneltmek istemişlerdir. (Yusuf 12/8-9). Ayrıca suçlarından tövbe ederek kurtulacaklarını ifade etmişlerdir. (Yusuf 12/9). Onlar Hz. Yusuf'u öldürmek için kendilerince birçok sebep bulmuşlardır⁷¹ ve bu planlarını Hz. Yusuf'u kuyuya atarak gerçekleştirmişlerdir. (Yusuf 12/15) Babalarına da yalandan bir kanlı bir gömlek getirip kardeşlerini kurdun yediğini söylemişlerdir. (Yusuf 12/17-18). Nitekim onlar, bir evladın babasına yaşatacağı en büyük acıyı yaşatmışlardır. Burada babalarının ortaya koyduğu tutum ve davranış, oldukça önemlidir. *Baba, evlatlarına şöyle demiştir: "Bilakis nefisleriniz sizi aldatmış, böyle bir işe sürüklemiştir. Artık bana güzel bir sabır gerekiyor. Söylediklerinize karşılık yardımına sığınılacak, Allah'tır."* (Yusuf 12/18).

Müteaddit rivayetlerde mezkûr ayette geçen 'sabrın' kelimesi, sabır kelimesinin zıddı olan onda sabırsızlık edip izhar-ı telaş eylemek anlamında 'cezeun' sözcüğüyle açıklanmıştır.⁷² Hz. Peygamber'in ifadesiyle sabr-ı cemil, içinde şikâyet bulunmayan sabırdır.⁷³ Feryad-ü figan etmeksizin gösterilen şey sabırdır.⁷⁴ İbn Kesir tefsirinde Abdurrezzak Sevri'den naklen, acını anlatmamak, başına gelen musibeti söylememek ve nefisini temize çıkarmamak olmak üzere üç şeyin sabırdan olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca ifk hadisesi konusunda Hz. Aişe'nin şu sözüne de not düşmektedir: Allah'a yemin olsun ki bana ve size Yusuf'un babasından başka misal bulamıyorum. Artık bana güzelce sabır gerekir. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak ancak Allah'tır.⁷⁵ Başkalarının nefislerinin itmesiyle yaptıkları kötü bir fiile takınılacak psikolojik, yani manevi tavır, sabır; sadece, 'sabır' da değil, 'güzel sabır' olmaktadır. Nitekim Hz. Yakup

⁶⁹ Zemahşeri tefsirinde Hz. Yakup'un ailesini şu şekilde açıklamaktadır: Yusuf ve kardeşlerinin isimleri şunlardır: Yahuza, Rubil, Şem'un, Lavi, Ribulan, Yeşcur, Dine, Dan, Neftali, Cad ve Aşur. İlk yedisi Hz. Yakup (a.s.)'ın teyzesinin kızı Liya'dan dünyaya gelmiştir. Diğer dört tanesi Zülfe ve Belhe adlı iki cariyeden dünyaya geldiler. Liya vefat ettiğinde Hz. Yakup, onun kız kardeşi Rahil ile evlendi. Bundan da Bünyamin ve Yusuf dünyaya geldi. Zemahşeri, *el- Keşşaf*, 2: 428.

⁷⁰ Hz. Yusuf'un, bu ayette geçen kardeşinden maksat, kendisinden küçük olan ana-baba bir öz kardeşi Bünyamin'dir. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 206; Karaman v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 3: 218, Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, 9: 381.

⁷¹ Onlar, yaşça bu ikisinden daha büyük idiler. Onlar daha kuvvetli idiler ve babalarının işleri de bu ikisinden fazla görüyorlardı. Onlar, "Biz bela ve sıkıntıları göğüslüyor; faydalı ve güzel olan şeyleri de elde etmeye uğraşyoruz..." diyorlardı. Razi, *Tefsir-i Kebir*, 13: 169.

⁷² Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Cami'ul Beyan an Te'vili ayi'l Kur'an*, (Beyrut: Daru'l İlam, 2002), 7: 205-206.

⁷³ Kurtubi, *el- Cami'*, 9: 232; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8: 4062; Zuhayli, *Tefsirü'l Münir*, 6: 462.

⁷⁴ Mehmet Vehbi Efendi, *Hulasat'ül Beyan*, 6: 2476.

⁷⁵ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8: 4042-4043.

kalbi üzüntü ile dolu olduğu halde bu durumu oğullarına yansıtmamış, bundan kimseye şikâyetle bulunmamış, kendisinin buna layık olmadığını dile getirmemiştir. Denebilir ki, işte güzel sabır, budur.

Hz. Yakup'un sözlerinde sabır ve Allah'tan yardım talebinin bir arada yer alması, onun sabra yönelmesinin şikâyet ve üzüntüye galip gelebilmek için ancak Allah'ın yardımıyla olacağına delildir.⁷⁶ (Âl-i İmran 3/100). Hz. Peygamber de oğlu İbrahim'e ağlayarak "Kalp hüzünlenir; göz yaş akıtır. Biz Rabb'imizi kızdıracak şey söylemiyoruz. Ey İbrahim! Biz senden dolayı kederliyiz, hüzünlüüz." demiştir.⁷⁷ Kur'an bir yandan insanın sorumluluğunu vurgularken, diğer yandan kader inancını mü'minlerin üzüntüsünü gideren, sabrını artıran bir olgu olarak sunar. Böylelikle kader inancı ümitsizliğe değil, üzüntüyü gideren sabır ve tevekküle varan bilinçsel bir dinamizme dönüşür.⁷⁸ Sabır bilinçli bir hareket ve içinde tevekkül de dercedilmiş bir şekilde karşımıza çıkar. Kötülüğe sabretmek inananların Allah'a ve O'nun planına güvenini göstermektedir.⁷⁹ Sonuç olarak babanın sabrı, oğlunun hayatını muhafaza etmiştir.⁸⁰ Aynı zamanda evlatlarına karşı suçlayıcı bir tavır almayı sabretmesi ailesini de bir arada tutmasını sağlamıştır.

Hz. Yusuf'un kuyudan çıkışı, Mısır vezirine köle olarak satılması, sarayda iftira sonucu hapse girmesi, Mısır hükümdarının rüyasının yorumlamasıyla oradan çıkıp ülkenin hazineleri üzerine memur tayin edilmesi ve orada kardeşleriyle karşılaşması muhtelif ayetlerde yer almaktadır. (Yusuf, 12/19-58) Uzun yıllar sonra gerçekleşen bu karşılaşmada Hz. Yusuf kardeşlerini tanınmasına rağmen onlar Hz. Yusuf'u tanımamışlardır. Kardeşleri Hz. Yusuf'un yanına erzak almak için gelmişler, Hz Yusuf da kardeşlerinden bir sonraki erzak karşılığında baba bir kardeşi Bünyamin'i getirmelerini istemiştir. (Yusuf 12/59-60). Hz. Yakup'un oğullarının babalarına bu isteği iletmesi hiç de kolay olmayacaktır. Tam bu noktada denebilir ki Hz. Yakup'un evlatlarıyla imtihanı yeniden başlamaktadır. Nitekim öncesinde Hz. Yakup Hz. Yusuf'u kardeşlerine emanet etmiş ama oğulları farklı tutum ve davranış sergilemişlerdir. Aynı durum Bünyamin için de geçerli olmaya başlamıştı. Onlar yine Hz. Yusuf'u korumayı taahhüt ettikleri gibi kardeşini de koruyacaklarına dair söz vermişlerdir. (Yusuf 12/63). Ancak durum hiç de düşündükleri gibi olmamıştır. Bünyamin ve bir kişi daha Mısır'da kalmış, diğerleri babalarının yanına tekrar dönmek zorunda kalmıştır. Bu karşılaşmada yaşananlar Hz. Yusuf başlığı altında ayrıntılarıyla vuzuha kavuşturulacaktır. Burada durum Hz. Yakup açısından değerlendirilmektedir. Hz. Yakup da tıpkı Hz. Yusuf hadisesinde olduğu gibi ifadelerini yineleyerek şöyle demektedir: "Hayır nefisleriniz sizi böyle bir işe sürükledi, artık bana düşen güzel bir sabır. Umulur ki Allah onların hepsini bana getirir. Çünkü O, her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir." (Yusuf 12/83). Şu halde Hz. Yakup durumdan haberdar edildiğinde onun tepkisi Hz. Yusuf'ta olduğu gibi feryat figan etmeden Allah'a sığınmak, tasa

⁷⁶ Zuhayli, *Tefsirü'l Mümir*, 6: 462.

⁷⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 13: 319.

⁷⁸ Recep Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, (Ankara: İlkadım, 1998), 93.

⁷⁹ Kayacan, *Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları*, 185.

⁸⁰ Mehmet Vehbi Efendi, *Hulasatü'l Beyan*, 6: 2477.

ve üzüntüsünü Allah'a açmak ve güzelce sabretmek olmuştur. Her şeyin O'na döneceğini bilerek hareket etmiştir. İnsanların kötülüklerinden, şeytanın ve nefsin kötülüğe itmesinden kaçıp sığınılacak makamı belirleyen bilince 'iman' denmektedir.⁸¹ Nitekim o bu inancıyla evlatlarında hoşlanmadığı bir musibetle karşılaşanlar için örnek olmuştur. Felaketler devam ettikçe insan fazileti siper almalı, tedbir ve basireti elden bırakmamalıdır.⁸² Musibetler Allah'ın yaratmalarıdır. (el-Hadid 57/22-23). Kişi bu bilince sahip olduğu zaman, elbette ki üzüntüsü hafifleyecek, bu durumu atlatması Allah'ın yardımıyla kolaylaşacaktır. Sabrın fazilet ve üstünlüğünü belirten hususlardan birisi de şanı yüce Allah'ın kendi zatını sabır ile nitelemiş olmasıdır.⁸³ Özetle söylemek gerekirse sabır, aslında insanın kuşandığı bir zırh mesabesindedir. Hz. Yakup'un sabrı, her türlü kıskançlık ve kötülükten ailesini koruyan bir zırha dönüştüğü müsellemdir. Hz. Yakup'un Allah'tan yardım dileyip, sadece O'na sığınması, kendisine büyük güç sağlamış ve bu güçle ailesini bir arada tutmayı başarmıştır. Kaldı ki onun bu sabrı aileyi yıkımdan kurtarmakla kalmayıp birleştirici rol de oynamıştır. Hz. Yakup takındığı tutum ve davranışlarının aksine sabırsız ve aceleci bir tavır içerisinde düşünüldüğünde mezkûr ayetlerde görülenin tam tersi bir sonuçla karşılaşması kaçınılmaz olurdu. Zira oğullarından her biri farklı yerlere savrulup, belki de çok daha kötü davranışlarda bulunup rezil bir hayat yaşayabilirlerdi. Ancak Hz. Yakup'un güzel sabrı, sabrının sonucunda ortaya koymuş olduğu tutum ve davranışları, üslubu oğullarının kötülüklerini bir nebze de olsun engellemiş, onların pişmanlık duymalarını sağlamıştır. Bu ve buna benzer musibetlerle karşılaşan ailelere Hz. Yakub, sabır ahlakıyla örnek bir model oluşturmuştur.

8. 8. Hz. İbrahim'in Evladına Sabrı

Hz. İbrahim, babasının ve kavminin tutum ve davranışlarından çok rahatsız olmuş, daha rahat ibadet edebilme imkânı bulabilmek için yaşadığı toprakları terk etmeyi göze almış, Rabbine hicret etmeyi, O'na dönmeyi tercih etmiştir. Sonrasında ise Allah'tan salih çocuk isteğinde bulunmuştur. Hz. İbrahim'in bu isteğine mukabil Allah da ona halim sıfatına matuf bir oğul müjdelemiştir.(es-Saffat 37/101-102). Ancak uzun zaman sonra kendisine ihsan edilen bu çocuk koşacak çağa geldiğinde Hz. İbrahim için apaçık bir imtihan aracı olmuştur. Hz. İbrahim rüyasında oğlunu boğazladığını görmekte ve bunu oğluna açık bir şekilde söylemektedir. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in karşılıklı konuşmasının yer aldığı pasaj müşahade edildiğinde teorideki sabır ahlakının pratiğe nasıl yansıdığı açık bir şekilde görülmektedir.(es-Saffat 37/100-102).

Baba oğul iletişimde duygu ve düşünceler şeffaf bir şekilde açıklanmakta, güzel bir üslup kullanılmaktadır. Hz. İbrahim'in baba olarak müşfik bir tavırla 'yavrucuğum' deyişi, oğulun da 'babacığım' şeklinde ona mukabele etmesi bu imtihanın zorluğunu muhatabına hissettirmektedir. Zira bir babanın şefkat duygusunu aşması ve emre boyun eğip sabretmesi kolay bir şey değildir. Mezkûr ayetler çerçevesinde insanın aklına şu soru gelmektedir. Hz. İbrahim nasıl

⁸¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 9: 466.

⁸² Erdem, *Ahlak Felsefesi*, 130.

⁸³ Kurtubi, *el-Cami'*, 2: 62.

oluyor da 'niçin' şeklinde tek kelime dahi etmeden bu rüyayı gerçekleştirmedi tereddüt etmiyor? Çünkü Hz. İbrahim çocuğun Allah'ın emaneti olduğunu bilmekte, nasıl kendisini çocukla rızıklandırmışsa, yine O'nun emriyle O'na teslim etmesi gerektiğinden en ufak bir şüphe duymamaktadır. Kişinin inancı doğrultusundaki amellerinin ona kolaylaştırılması Allah'ın hikmetinin eseridir.⁸⁴ Bir başka deyişle baba için hayatında yaşayabileceği belki de en zor ve kabullenilmesi asla mümkün gözükmeyen bu hadise tam bir imanla kolaylaştırılmıştır. Elbette ki burada imandan neşet eden sabrın nazar-ı dikkate alınması gerekir. Sabır yürekleri ferahlatan, insanı acıdan, kederden kurtaran değerli bir erdemdir. Aksi takdirde bir babanın oğlunu kurban etmeye ve oğlun da kurban edilmeye bu denli hazır oluşu düşünülemez.

Aynı şekilde oğul da bu duyguları haizdir. O babasının şefkatine yoğunlaşmayıp tabir caizse en az babası kadar olgun 'gerekeni yap senin şefkatinden asla şüpheye düşmem' dedirten tavrıyla, Allah'a ve babasına teslimiyeti ve bu teslimiyetle birlikte gösterdiği sabırla insanlığa örnek olmuştur. Nitekim Hz. İsmail 'in 'inşallah beni sabredenlerden bulacaksınız' cevabı tam da buna delalet etmektedir. Bu cevap, anne-babaya itaati en veciz şekilde emreden evrensel bir bildiri mahiyetindedir.⁸⁵ Razi, mezkûr ayeti "Allah Teala, "İsmail'i, İdris'i, Zülküf'ü de yadet" (el-Enbiya, 21/85) emrinde İshak'ı değil, İsmail (a.s)'i sabırla vafetmiştir ki bu da Hz. İsmail'in kurban edilmeye gösterdiği sabırdır. Çünkü o, babasına kesilme hususunda sabredeceğine dair vaadde bulunmuştur."⁸⁶ şeklinde anlamlandırmaktadır. Şu halde burada Hz. İsmail'in nefsine karşı bir sabrı söz konusudur. Zira nefis asla canının yanmasını istemez ve bu durumu kabul etmez. Dolayısıyla Hz. İsmail burada nefsin istek ve arzularına gem vuran teslimiyet ve sabır gösteren bir profil çizmektedir. Sabır tam bu nokta da sözlükte yer alan nefsi alıkoymak, men etmek anlamında sübut bulmuştur. Hz. İsmail'in bütün yaptığı, kendisi hakkında yüce Allah'ın dilemiş olduğu şeylerde, Allah'tan yardım görmesi ve ona sabır gücünün verilmesi gibi, üstünlüğü Allah'a bağlamasıdır.⁸⁷ Aynı zamanda Hz. İsmail'in babası Hz. İbrahim'in de ömrünün son zamanlarında kendisine müjdelenen oğlunu kurban etme niyetinden dönmemesi nefse karşı aldığı önemli bir başarıdır. Sabır ve beklenti, fedakârlık gibi değerler, peygamber ahlakının temellerini teşkil etmektedir.⁸⁸ Hz. İbrahim Allah'a iman ve teslimiyetle, büyük bir fedakârlık ve cesur duruşuyla insanlık tarihinin prototipidir. Bu haliyle de Allah'ın mükâfatına ve sonra gelen nesillerin selam ve saygı duymasına mazhar olmuştur. (es-Saffat 37/109) Sadece Hz. İbrahim değil oğlu Hz. İsmail de Allah'ın lütfuna, rahmetine kavuşmuştur.

Özetle, ebeveynin tutum ve davranışlarının çocuğun yetişmesinde ne denli etkisi olduğu aşikârdır. Zira ahlakın temeli ailede atılmaktadır. **Baba çocuğun**

⁸⁴ Ardoğan, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*, 101.

⁸⁵ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal açıdan Kur'an Kıssaları*. (Doktora Tezi, On Dokuzmayıs Üniversitesi 2011), 204.

⁸⁶ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 18: 626.

⁸⁷ Kutup, *Fi Zilal'il Kuran*, 8: 510.

⁸⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, 12: 220.

*öğretmenidir, ona dünyaya açılan yolu gösteren kişidir.*⁸⁹ Çocukta, inancın gelişimi ve durağanlaşması ailenin dindarlığı ve kültürel seviyeleriyle de yakından ilişkilidir.⁹⁰ Hz. İsmail örneğinde bu sarıh bir şekilde görülmüştür. Hz. İsmail aileden aldığı iyi eğitimle sabrını Allah'ın dilemesine bağlamış ve babasıyla muhteşem bir iletişim kurmuştur. Şüphesiz babayla kurulan sağlıklı ilişki çocuğun sağlam ve emin adımlarla ilerlemesine, kendini güvende hissetmesine yardımcı olur. Çocuğun annesiyle kuracağı ilişki, onun ömrü boyunca kuracağı insan ilişkilerinin temelini oluşturur.⁹¹ Hz. İsmail'in anne ve babası da mükemmel rol modelleriyle ve göstermiş oldukları fedakârlık ve sabırla anne, baba ve çocuk iletişimi bakımından dikkate alınması gereken tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Bu durum Hz. İsmail'in şahsiyetinin inşasında çok büyük rol oynarken, bugün adeta çocuğun oyuncuğu hale gelen, nerdeyse çocuğa tapacak olan ebeveynlere de ibretlik mesajlar içermektedir.

9. 9. Habil'in Kabil'e Sabrı

Kur'an'da örnek gösterilen kardeş ilişkilerinin ilki Hz. Adem'in oğullarına aittir. Bu ilişki Maide suresi 27-32. ayetleri arasında zikredilmektedir. Mezkûr ayetler bu nebinin oğullarının hayatlarından kesit sunarak iki zıt karakterin ahlakı ve insan ilişkilerine yansıyan davranış tarzını bütün karşıtlığıyla gözler önüne sermektedir.

Evlâd-ı Adem kıssası, değişik rivayet varyantlarıyla tefsirlerde yer almıştır. Meşhur olan ve herkes tarafından kabul gören iki rivayet vardır.⁹² Özetle cahiliye toplumunun cehl ahlakı, şiddeti, zalimane davranışı, hoyratlığı Kabil'in şahsında temsil edilirken; Habil'in kişiliği de hilm ahlakını, yumuşaklığı, sabrı, metaneti ve barışı temsil etmektedir. Kur'an'ın, İslam'dan önceki dönemin ismi olarak kullandığı 'cahiliyye' ve onun türetildiği 'cehl' kavramının ahlakla ilişkili anlamı incelendiğinde, 'cehl'in en başta öfke, zorbalık ve saldırganlık kavramlarıyla özetlenebilen şiddet ruhunu ifade ettiği görülmüştür.⁹³ Nitekim Kur'an'ın amacı da cehl ahlakını toplumdaki silmektir. Bunu Habil ve Kabil üzerinden sebep ve sonuçlarıyla muhatabına aktararak göstermektedir. Kabil'in davranışını tezyif ederken, Habil'in davranışını tebci etmektedir. Muhtevî ayetlerde Habil, kardeşinin hangi niyetle kendisine yaklaştığını bilmekte ve bu durum karşısında onu uyarmaktadır. Karşısında kıskançlıktan dolayı öfke ve saldırganlık içerisinde kendisini öldürmeye niyetlenmiş kardeşi durmaktadır. Buna mukabil Habil nefsinin dizginlemiş, sakin, yumuşak bir üslupla kardeşine karşılık vermektedir. Bu pek yumuşak sözler kinleri dağıtmakta, kıskançlığı kaldırmakta, kötülüğe direnmekte, kabarmış sınırları teskin etmekte, muhatabına kardeşlik bağını, iman neşesine ve takva duyarlılığına yönelmektedir.⁹⁴ Habil de bu düşünce ile hareket etmekte,

⁸⁹ Orhan Çiftçi, *Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü*, Aile ve Toplum, 1/2, (Haziran 1991): 3.

⁹⁰ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Salih İnsan*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016), 123.

⁹¹ Çiftçi, *Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü*, 3.

⁹² Kurtubi, *el- Cami'*, 6: 161; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 5: 2201-2205; Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2: 255.

⁹³ Ayrıntılı bkz. Mustafa Çağrıncı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, (İstanbul: Kuramer, 2017), 57-71.

⁹⁴ Kutup, *Fi Zilal'il Kuran*, 3: 236.

büyük bir metanet örneği sergilemektedir. Kardeşine Allah'ı hatırlatarak, yaptıklarının karşılığının cezasız kalmayacağını söylemesi onda mezkûr duygular oluşturmak istemesinden olsa gerektir. Aynı zamanda Habil'in pasif bir direniş içinde olmadığını göstermektedir. Denebilir ki bu tutum ve davranışlar sabır erdeminin Habil'in kişiliğindeki yansımalarıdır. Habil, eli kolu bağlı, beni öldür modunda değil, her türlü uyarıyı yaparak kardeşini engellenmek isteyen bir prototip oluşturmaktadır. Zuhaylî'nin ifadesiyle "Senin yapmak istediğin şeyi yapmam halinde Allah'ın cezasından, azabından korkarım. O bakımından sana misliyle mukabele edecek yerde sabrederim, ecrimi de Allah'tan beklerim" demektedir. Nitekim Habil aynı kızgınlıkla aceleci davranıp saldırabilirdi. Ancak o sabredip beklemeyi tercih etmiş ve Kabil'in sabırsız tutumuna karşın Habil sakinliğini koruyarak kardeşinin nasıl bir sonuçla karşılaşacağını göstermeye çalışmıştır. Tam bu nokta da "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir kimseyi öldürürse, bütün insanları öldürmüş olur. Kim de bir kimsenin yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış olur." (el-Maide 5/32) ayeti gerçekleri sarıh bir biçimde ortaya koymaktadır.

Şu halde sabreden bir kimse sebep sonuç ilişkisi kurarak yapılan yanlış işlerin nasıl bir sonuçla karşılaşılacağını öngörebilmektedir. Habil de var olan iman ve takva duygusu onu olgun bir ruh haline kavuştururken, Kabil'deki kin, ihtiras ve kıskançlık duygusu onu sabırsız ve saldırgan bir varlığa dönüştürmüştür. Sonunu düşünemeyen bu ruh hali elbette ki nefsinin kurbanı olmuştur. Nefsi onu kardeşini öldürmeyi hoş göstermiş, teşvik ve tahrik etmiştir.⁹⁵ Habil ise kardeşi Kabil'in kasten onu öldürme tehdidine karşı onun cezalandırılmasını istemiştir. Çünkü mazlum kimse için zalimin azabını istemek caizdir.⁹⁶ Nitekim Asiy'e de Firavun'un zulmünden kurtulmak için onun cezalandırılmasını istemektedir. Habil bu tutum ve davranışının karşılığında ödüllendirilmektedir. Habil gibi sabreden muttaki kullar da müjdelenmektedir. Özetle sabırda eli kolu bağlı bekleme söz konusu değildir. Sabır pasif bir bekleyiş değil, edilgen bir harekettir. Kişi fiili hiçbir şey yapamıyorsa sözle duruma müdahalede bulunmalıdır. Denebilir ki buradaki durum, sabır ahlakının pratiğe yansımasıdır.

2. 10. Hz. Yusuf'un Sabrı

Yusuf suresinin 7. ayetinde "Andolsun ki Yusuf ve kardeşleri kıssasında, soranlara ibret olacak ayetler vardır." ifadesi kıssanın önemini bir kez daha vurgularken, dikkatleri Hz. Yusuf ve kardeşleri arasındaki ilişkiye çekmektedir. Hz. Yusuf'un hayatı baştan sona mülahaza edildiğinde hayatının her dönemindeki duruşu sabır erdeminin izhar etmektedir. Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlıkları yüzünden kuyuya atılması, oradan Mısır'da bir köle olarak Mısır vezirine satılması, sarayda başına gelen iftiralar sonucu zindana atılıp, suçluların suçlarını itiraf etmesi, bir rüya yorumuyla zindandan çıkarılması ve Mısır'da önemli bir makama sahip olması ayetlerde açıkça bildirilmektedir. Hz. Yusuf Mısır melikinin gördüğü rüyayı yorumlayarak (Yusuf 12/47-49) önemli bir konum elde etmiştir. Bu rüya yorumu aynen gerçekleşmiştir. Hz. Yusuf Mısır'da vezir olup yedi bolluk

⁹⁵ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 5: 2209.

⁹⁶ Mehmet Vehbi Efendi, *Hulasat'ül Beyan*, 3: 1201.

senesi geçtikten sonra, kıtlık seneleri onların peşinden gelmiş ve kuraklık bütün Mısır ülkesini kaplayarak Hz. Yakup ve çocuklarının da bulunduğu Kenan ülkesine ulaşmıştır.⁹⁷ Denebilir ki bu rüya yorumu Hz. Yusuf'u zindandan çıkarırken, aynı zamanda onun kardeşleriyle karşılaşmasını sağlamıştır. Hz. Yusuf'un kardeşleri onun yanına erzak almak için geldiklerinde Hz. Yusuf'u tanımamalarına rağmen, o kardeşlerini tanımıştır. Malumdur ki kardeşleri kendisini kuyuya atmış, babasından ve ana baba bir kardeşinden ayırmıştır. Bu unutulmayacak ve affedilmeyecek bir hadisedir. O kardeşlerinin bir yiyeceğe muhtaç şekilde kendisine el açmış durumundan faydalanmamıştır. Başka bir ifade ile Hz. Yusuf kıskançlık, kin ve nefretle yapılan bu eyleme aynıyla mukabelede bulunmamış ve intikam yolunu tercih etmemiştir. Kardeşlerinin ihtiyaçlarını karşılayıp, bir sonraki erzak için kardeşlerinden baba bir kardeşi Bünyamin'i getirmelerini istemiştir. (Yusuf 12/60). Kardeşlerinin Bünyamin için babalarını ikna etmesi hiç de kolay olmamıştır. Hz. Yusuf sonunda kardeşi Bünyamin'e kavuşmuş, onu bağrına basmış, ona kardeşi olduğunu açıklayarak olup biten her şeyi anlatmış, bundan dolayı üzülmemesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁸ Allah, Hz. Yusuf'a kardeşini, kardeşlerinin ilzam etmeleriyle alıkoymasını buyurmuştur.⁹⁹ Bu plan, Hz. Yusuf'un su kabını kardeşinin yüküne koydurmasıyla başlamıştır. Kardeşlerinin kervanı kaybolan kabın aranması için durdurulmuştur. Hz. Yusuf, dikkat çekmemek için kabı diğer kardeşlerinin yükünden başlayarak aramış, en son ise içinde koydurduğu kab bulunan kardeşinin yüküne bakmıştır. Bu plan, kardeşini alıkoymak için yapılmış bir plandır. Çünkü Hz. İbrahim'in, Hz. Yakup'un şeriatında hırsızlık yapanın cezası hırsızlık yapılan kimseye köle olarak verilmesidir.¹⁰⁰ Büyük bir ihtimalle Hz. Yusuf'un kardeşi Bünyamin'de su kabının bulunması, diğer kardeşlerinin Yusuf'a hissettikleri kıskançlık duygularını tekrar ortaya çıkarmış olmalı ki Yusuf'a gıyabında asılsız hırsızlık iddiasında bulunmuşlardır. Hz. Yusuf'un ise bunu içinde sakladığı, onlara belli etmediği ve kardeşlerinin kötü durumda olduklarını ve Allah'ın ise her şeyi bildiğini içinden geçirdiği zikredilmiştir. (Yusuf 12/77) Yani o kardeşlerinin bu asılsız iddialarına merhametinden dolayı göz yummuştur. Bünyamin ile kardeşlerinden biri daha Mısır'da kalmıştır. İki kişi eksik dönen kardeşler babalarına durumu haber vermiştir. Babalarının isteği üzerine tekrar Mısır'a gelmişler ve Hz. Yusuf'un huzuruna çıkmışlardır. Hz. Yusuf'un şu cümlesi dikkate değer niteliktedir. "Siz cahilliğinizde Yusuf ve kardeşine ne yaptığınızı biliyor musunuz?" (Yusuf 12/89). Öncelikle Hz. Yusuf'un kardeşlerini yaptıkları kötü eylemi düşünmeye davet etmesi ve hatalarını anlamaları için bu soruyu yöneltmesi, aynı zamanda kendisinin bunu unutmadığını da zımnen belirtmesi sabır ahlakını doğru okumak açısından önemlidir. Denebilir ki Hz. Yusuf her şeyin farkında, pasif bir duruş

⁹⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8: 4108-4109.

⁹⁸ Hz. Yusuf'un Bünyamin'e kimliğini açıklaması ile ilgili rivayetler için bkz. Taberi, *Camiu'l Beyan*, 8: 21-22.

⁹⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8: 4120.

¹⁰⁰ Taberi, *Camiu'l Beyan*, 8: 18; Razi, *Tefsir-i Kebir*, 9: 301; Kurtubi, *el-Cami'*, 9: 353; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 8: 4120; Kutup, *Fi Zilal'il Kur'an*, 6: 301; Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, 2: 457; Zuhayli, *Tefsiru'l Mümin*, 7: 31.

içerisinde değildir. Sonrasında yer alan diyalog bunu açıkça göstermektedir. (Yusuf 12/90). Nitekim Hz. Yusuf bu sabrının neticesinde hem Mısır'da önemli bir konuma gelmiş, hem de kardeşiyle kavuşmuştur.

Mü'min kişi, hangi çeşitten olursa olsun bir musibet karşısında paniğe kapılmaz; Rabbine iltica eder, tövbe ve istiğfarda bulunur; hatalarının, eksikliklerinin neler olabileceği araştırmasına girerek yeni bir gayret, yeni bir dikkat ve ciddiyetle toparlanmanın yollarını arar.¹⁰¹ Kurtubî'nin tefsirinde Yahya b. el-Yeman sabırla ilgili şöyle demektedir: "Sabır Allah'ın sana rızık olarak verdiği halden başkasını temenni etmemek, Allah'ın senin için hükmetmiş olduğu dünya ve ahirete dair hükümlerine rıza göstermektir.¹⁰² Tam bu noktada Hz. Yusuf Rabbinin hükmüne boyun eğdiğini, teorideki bu sabrı pratiğe nasıl yansıttığını göstermektedir. Kuyudan çıkarılıp, onun köle olarak satın alındığı saraydaki sabrı şehvetini giderme noktasındadır. Nitekim orada iffetli duruşuyla aile kutsiyetine ne denli önem verdiğini göstermiştir. Aynı zamanda kardeşlerinin kendisine yaptıklarına, iftiraya uğramasına sabrederek, salih insan vasfını ve Mısır'da sultan yanında önemli bir konum kazanmıştır."¹⁰³ Hz. Yusuf'un "Size karşı bugün kınama yok. Allah sizi mağfiretiyle bağışlar." (Yusuf 12/92) ve "Sizin için Rabbinden af dileyeceğim. Şüphesiz O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir." (Yusuf 12/98) ifadeleri ile başına gelen musibetlere rağmen sabırlı, affedici, bağışlayıcı olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Kur'ân yaklaşık 23 yıllık nüzul sürecinde cahiliye ahlakını ve kültürünü muhatap kitleden silmeyi, Kur'ân ahlakını inşa etmeyi amaçlamıştır. Kur'ân insan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi ve toplumun huzur ve refaha kavuşması için ahlaki ilkeler koymuştur. Olumlu tutum ve davranışlar veya olumsuz tutum ve davranışlar sebep ve sonuçlarıyla dikkatlere sunulmuştur. Bir başka ifade ile Kur'an'ın amaçlarından biri de insanın şahsiyetini inşa etmek, getirmiş olduğu ahlaki ilkelerle hem kendisiyle hem de insanlarla sağlam ve doğru iletişimi kurmasını sağlamaktır. Denebilir ki sağlıklı bir iletişim kurmak ya da iletişimi kolaylaştırmak, olumsuz tutum ve davranışı en alt düzeye indirgemek için şahsiyet inşasında sabır hasletinin var olması zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Sabırda elinde gelen gayreti gösterme ve Allah'ın rızasını kazanma duygusu hâkimdir. Böyle bir sabra ulaşılması ancak kişinin iman etmesiyle mümkündür. Sabır, imanın bir neticesi olarak ortaya çıkar. İman edilmeden yapılan hiçbir amel Allah katında geçerli değildir. Kişi tevhidin gereğini yerine getirmekle; isyan yerine itaat, tahammülsüzlük ve saldırganlık yerine yumuşak huyluluk ve sabır ahlakını yerleştirmektedir. Bir tarafta ruhunu öfke ve kıskançlık duygusu kaplayan ve kardeşini öldürmekte tereddüt etmeyen Kabil, diğer tarafta Allah'ın rızasını kazanmak için hareket eden, kardeşinin bu saldırganlığına

¹⁰¹ İbrahim Canan, *Aile İçi İletişim*, 10. Baskı (İstanbul: Işık Yayınları, 2013), 31.

¹⁰² Kurtubi, *el-Cami'*, 12:61.

¹⁰³ Altuntaş, *Kur'an'da Salih İnsan*, 170.

sakinlikle, uyarıcı cümlelerle karşılık vermeye çalışan ve sabır erdemini en güzel şekilde ortaya koyan Habil insanlığın ilk örneğini oluşturmaktadır.

İlahi fitrat üzere doğan insanın şirke bulaşması hem Allah ile hem de insanla ilişkisini bozmaktadır. İnanmak kişiye güven duygusu kazandırmakta (el-Enam, 6/82) ve işleri kolaylaştırmaktadır. Şu halde sabır eğitimi ancak gönlün şirkten arındırılmasıyla başlamaktadır. Öncelikle şirkle mücadele edip kalbe tevhibi yerleştirme, sonrasında sarf edilen gayretlerle aşama aşama sabırda en üst basamağa çıkma gerçekleşmelidir. Nitekim Kur'ân'da birçok ayette sabır övülen güzel bir haslet olarak karşımıza çıkmaktadır. (ez-Zümer 39/10; el-Asr 103/3) Peygamberlerin ve inananların her zaman sabırlı olmaları istenmektedir. (Âl-i İmran 3/146; el-A'raf 7/128; en- Nahl 16/96, 127; ez-Zümer 39/10; el-Ahkaf 46/35). Sabır ve namazla Allah'tan yardım istenmesi zikredilmektedir. (el-Bakara 2/45) Zira kişiye sabretme gücünü veren Allah'tır.

Sıkıntılara katlanmak imanın gereğidir. (Lokman 31/17). Nitekim Hz. Yakup mezkûr ayet mucibince hareket eden, sorumluluk sahibi ve olaylar karşısında güzel bir sabırla tavrını ortaya koyan örnek bir baba olarak karşımıza çıkmıştır. Hz. Yakup'un oğullarının olumsuz davranışlarından dolayı gam ve kedere gark olsa da, evlatlarını suçlama yerine bütün dert ve sıkıntılarını Allah'a açmayı tercih etmesi ve bu halinden sızlanıp hiç şikâyetçi olmaması dikkatleri çekmiştir. Aynı zamanda oğlu Hz. Yusuf'tan son ana kadar ümidini kesmemesi ve sabırla bekleyişini sürdürmesi, sabrın doğru okunması açısından önemlidir. Hz. Yakup'un bu tutum ve davranışı aileyi birleştirme noktasında büyük bir rol oynamıştır. Şu halde evlatların yanlış davranışlarına mukabil babaya düşen görev Hz. Yakup gibi güzel bir sabırla karşılık vermek ve Allah'a tevekkül etmektir. Hz. Yusuf'un hayatında da sabır ahlakı ve sonuçları, sabrın nasıl zaferle sonuçlandığı sarıh bir biçimde görülmektedir. Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kıskançlıklarına ve bu tavrı hala devam ettirmelerine rağmen onlara karşı intikam duygusuyla hareket etmemesi dikkate değer niteliktedir. Ancak bu, sabır ahlakıyla mümkündür. Nitekim Hz. Yusuf Nahl suresi 125-126. ayetlerinde ifade edildiği gibi sabırlı bir duruş ortaya koymuştur. Hz. Yusuf'un hayatının her dönemindeki sabırlı duruşundan hareketle denebilir ki sabır kibirden, şehvetten, hasetten, intikamdan uzak tutan bir kalkandır.

Hz. Yakup ve Hz. Yusuf örneklerinde görüldüğü gibi bir diğer husus sabırda bir bekleyişin olmasıdır. Uzun zaman olsa da bu bekleyişin sonunda müthiş bir lezzet vardır. Nitekim halk arasında 'Zahmetsiz pişmiş aşın lezzeti olmaz', 'Sabreden derviş muradına ermiş' şeklinde şuyu bulmuş sözler durumu özetlemektedir. Ayrıca Firavun gibi zalim bir kocanın elinde bulunan Asiye örneğinde sabrın pasif bir bekleyiş yerine hareket ve mücadele ruhu gerektirdiği görülmüştür. Asiye örneği inkârcı eşlere karşı ya da eşlerinden sözlü ve fiziki şiddet gören kadınların kocalarına itaat ederek, onların tasvip edilmeyen tavırlarına boyun büküp 'kaderimse çekerim' şeklinde bir hal içerisine girmemeleri gerektiğini göstermektedir. Zira o bütün gücü elinde bulunduran Firavun'a karşı her zaman mücadelesini sürdürmüştür.

Malumdur ki kaba ve saldırgan davranışlar cahiliye kültürünün özellikleridir. Öfke ve kızgınlıkla birbirine şiddet uygulama insan ilişkileri

açısından zarara uğraticı tutum ve davranışlardır. Hz. Nuh ve Hz. Lut'un eşlerine sabırla ve hoşgörüyü yaklaşırken, Firavun'un eşine karşı öfke ve saldırganlık hali ortadadır. İslam'ın bu ahlaki yapıyı değiştirmeyi hedeflediği de gayet açıktır. Kur'ani ifadelerle muhataba 'vurma' eyleminin aile içi ilişkileri düzeltebilir özelliğe sahip olmadığı, şiddet uygulamasının yanlış bir davranış olduğu Hz. Eyyub ve eşi üzerinden gösterilmektedir. Şüphesiz akıl sahipleri için bu mezkûr hadise ders niteliğindedir. (el-Enbiya 21/84; es-Sad 38/14, 43). Hz. Eyyub ve eşinin sabırla ve Allah'a iltica ederek darlıktan feraha çıkmaları, evliliklerine devam etmeleri insanlar için örnek çözüm sunmaktadır. Karısı fedakârlık, sabır, şefkat ve merhametiyle insanlara örnek bir model oluşturmuştur. Hz. Zekeriya ve eşi de uzun süre çocukları olmamasına rağmen ayrılmayı düşünmeyip evliliklerini devam ettiren sabır ve dua ile birlikte hareket eden bir çifttir. Günümüz toplumunda modern ailelerde eşler en ufak bir sıkıntıya maruz kalmadan boşanma kararları almakta, çocukları olsa dahi onların psikolojik durumlarını geri plana atmakta, düşünmeden öfke ile hareket etmektedir. Evliliğin kalıcı olmasını sağlayan çiftlerin birbirlerinin olumsuz tutum ve davranışlarına tahammül gösterip sabretmeleridir. Zira sabır nefsin hoşlanmadığı şeye karşı kendini tutmak, kötü söz ve eylemlerde bulunmamaktır.

Hz. İbrahim'in bir evlat olarak babasının vurdumduymaz, saldırgan tutum ve davranışlarına karşı iletişimi koparmadan Allah'tan emir gelinceye kadar beklediği ve sabrettiği dikkatleri çekmiştir. Hz. İbrahim aynı tavrını babalık misyonunu üstlendiği dönemde de sürdürmüştür. Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail de kurban hadisesinde 'inşallah beni sabredenlerden bulacaksınız' sözüyle duruşunu belli etmiş, Allah'a teslimiyette tereddüt etmediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Aynı zamanda Hz. İbrahim ve eşi Hacer'in bireysel olarak Allah'a itaati, sabrı ve tevekkülü de dikkatleri çekmiştir. Hem Hz. İsmail'in kurban edilme hem de Mekke'ye yerleşme hadisesinde gösterilen tutum ve davranış hiç değişmemiştir. Buradan hareketle denebilir ki insanın sabrı kişiden kişiye farklılık arz etmez. Çünkü sabırda sadece Allah'ın rızasını kazanmak vardır.

Sabır erdemine haiz örnek şahsiyetlerin olumsuz bir durumla karşılaştıklarında "Bu olay neden benim başıma geldi?" şeklinde bir serzenişte bulunmadıkları ve her zaman Allah'ın yardımına sığındıkları görülmüştür. Sabır ile tevekkül, teslimiyet, şükür iç içedir. Sabredenler hep övülmüş ve mükâfatlandırılmıştır. (Âl-i İmran 3/134; Yusuf 12/90; en-Nahl 16/96; es-Sad 38/44; el-Fussilet 41/35). Onların aileye büyük önem atfettikleri, ailenin birlik ve dirliğinin bozulmaması ve aile içi iletişimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için sabrın gereği her türlü gayret ve fedakârlığı gösterdikleri ortadadır. Onların şahsında somut bir şekilde sabrın aile hayatına yansıdığı görülmüştür. İnşa amaçlı olan bu somut örnekler, yolumuzu aydınlatıcı rehberlerdir.

Günümüzde hayatı hızlı yaşama isteği, tek tuşla istenilen şeye ulaşma arzusu ihtiyaçları anında karşılama hırsı ve acelecilik, sabır erdemini unutturmaktadır. Bu bağlamda insan, bu rehberlerin hayatlarını öğrenerek, onların tutum ve davranışlarını müşahade ederek sabır ahlakını kazanmaya çalışmalıdır. Özetle kişi "Çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasıllattan eksiklikle imtihan edeceğiz. Müjdele o sabredenleri! Onlar ki başına bir

musibet geldiği vakit, 'Biz Allah'ın kullarıyız ve nihayet O'na döneceğiz.' derler." (el-Bakara 2/155-156) ayeti mucibince hareket etmelidir.

Kaynakça

Abdulkaki, Muhammed Fuad, "Sabır", *Mu'cemü'l Müfehres Li -Elfazı'l-Kur'anı'l Kerim*. 491-493. Kahire: Daru'l Hadis, 1428/2007.

Altuntaş, Abdurrahman, *Kur'an'da Salih İnsan*. İlahiyat Yayınları, Ankara: 2016.

Ardoğan, Recep, *Kur'an ve İnsan Psikolojisi*. Ankara: İlkadım, 1998.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.

Ay, Mehmet Emin, *Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler*, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. 4. Baskı. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.

Beydavi, Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l İlmiye, 2003.

Bilgiz, Musa, *Kur'an'da İnsanlık Onuru*. 2. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.

Buladı, Kerim, *Kur'an'ın İnsan Tasavvuru*, Kıyamet Suresi Tefsiri. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.

Cabiri, Muhammed Abid, *Kur'an'a Giriş*, Trc. Çoşkun, Muhammed. 3. Baskı. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.

Canan, İbrahim, *Aile İçi Eğitim*. 10. Baskı. İstanbul: Işık Yayınları, 2013.

Celal, Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 14 Cilt. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, "Sabır", *es-Sıhah*. 1: 575-576. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 1418/1998.

Çağrı, Mustafa, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Kuramer, 2017.

Çelik, Hüseyin, *Kur'an'da Aile Modelleri*. Konya: Tebeşir Yayınları, 2015.

Çiftçi, Orhan, *Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü*, Aile ve Toplum. 1/2 (Haziran 1991): 1- 4.

Demirci, Muhsin, *Lokman Suresi ve Ahlaki Öğütler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Dihlevi, Şah Velîyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, Trc. Mehmet Erdoğan. İstanbul: Yeni Şafak, 2003.

Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.

Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, Fahreddin er- Razi, *Tefsir-i Kebir*. Trc. Suat Yıldırım - Lütfullah Cebeci - Sadık Kılıç - Sadık Doğru. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2013.

El-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, Trc. Ali Turgut. 5. Baskı. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.

El-Mahalli, CelaIeddin Muhammed Bin Ahmed Bin Muhammed, CelaIeddin Abdurrahman Bin Ebi Bekir es-Suyuti, *Celaleyn Tefsiri*, Trc. Ali Rıza Kaşeli, 3 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınları, 2012.

Elmalılı Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Lütfullah Cebeci - Kılıç, Sadık – Atalay, Orhan, 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Erdem, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*. 4. Baskı. Konya: Hü- Er Yayınları, 2005.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar* Trc. Selahattin Ayaz. 5. Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.

İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't Tenvir*. 30 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 2000.

İbn Kesir, İsmail b. Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. Trc. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner. 16 Cilt. İstanbul: Daru'l Fikr, 2009.

İbn-i Manzur, Ebu'l Fazl Cemaleddin, "Sabr", *Lisanu'l Arab*. 4: 437-443. 15 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr Yayınları, 1410/1990.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayatı İnşa Eden Kur'ani Kavramlar*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.

Kara, Mustafa, *Bireysel ve Toplumsal açıdan Kur'an Kıssaları*. Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2011.

Karaman, Hayreddin –Çağrı, Mustafa –Dönmez, İbrahim Kafi –Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Kayacan, Murat, *Peygamberlere Karşı Tavrılar ve Sonuçları*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, *Kur'an'ın Hz. Peygamber (s)'i Eğitmesi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2013.

Kayhan, Mustafa, *İslam Hukuku Açısından Kur'ân Kıssalarının Kritiği*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Bursa 1996.

Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el- Cami' li Ahkami'l- Kur'an*, trc. M. Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. 3.Baskı. İstanbul: Buruç Yayınları, 2003.

Kutup, Seyyid, *Fi Zilal'il Kuran*, Trc. Salih Uçan - Vahdettin İnce - Lütfullah Bender. 10 Cilt. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1980.

Kuzgun, Şaban, "Hacer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 431-433. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Mehmet Vehbi Efendi, *Hulasat'ül Beyan fi Tefsir'il Kur'an*. 16cilt. İstanbul: Üç dal Neşriyat, 1339-1341.

Mevdudi, Ebu'l Ala, *Tefhimu'l Kur'an*, Trc. Muhammed Han Kayani - Yusuf Karaca - Nazife Şişman - İsmail Bosnalı - Ali Ünal - Hamdi Aktaş. 7 Cilt. İnsan Yayınları, İstanbul: 1986.

Okuyan, Mehmet, *Kısa Surelerin Tefsiri*. 4 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.

Özsoy, Ömer – Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2003.

Peker, Hüseyin, *Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Samsun, 1986, Sayı: 1, (100-105).

Ragıp el- İsfehani, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *Müfredat*, Trc. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.

Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefasir*, Trc. Sadrettin Gümüş –Nedim Yılmaz. 7 Cilt. 4. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.

Tabbara, Afif Abdu'l Fettah, *Hz. İbrahim (A.S)*, Trc. Mehmet Aydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24 (Eylül 1990): 547-582.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Cami'ul Beyan an Te'vili ayi'l Kur'an*. Beyrut: Daru'l İlam, 2002.

Topbaş, Osman Nuri, *Dünyadaki Cennet Huzurlu Aile Yuvası*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.

Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*. 4. Baskı. Konya: Yediveren Kitap, 2004.

Zebidi, Ebu'l Feyz Muhammed Murtada, "Sabır", *Tacu'l Arus min Cevahiri'l Kamus*. 7: 70-76. 20 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr Yayınları, 1414/1994.

Zemahşeri, Ebu'l Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf An Hakaiki Çavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavili fi Vücuhi't – Tev'il*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l İlmiye, 2003.

Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l Münir*, Trc. Hamdi Arslan – Ahmet Efe – Beşir Eryarsoy - İbrahim Kutlay - Nurettin Yıldız. 5 Cilt. 4. Baskı. İstanbul: Bilimevi Basım Yayınları, 2005.